

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА**

ПРОКОПЧУК Назар Іванович

**Генезис виборчого права на західноукраїнських землях у ХІХ на початку
ХХ ст. \ Evolution suffrage in Western Ukraine in the nineteenth to the early
twentieth centry**

Спеціальність 081 – Право
Дипломна робота за освітньо-кваліфікаційним рівнем «магістр»

Студента групи ПРм-23
Н.І. Прокопчук

_____ (підпис)

Науковий керівник:
к.ю.н., доцент А.В. Баран

_____ (підпис)

Дипломну роботу допущено
до захисту:

«__» _____ 2018 р.

Зав. кафедри теорії та історії держави і права,
к.ю.н., доцент

Кравчук М.В. _____
(підпис)

ТЕРНОПІЛЬ – 2018

РЕЗЮМЕ

Дипломна робота містить 111 сторінок, список використаних джерел із 97 найменувань. Мета дипломної роботи полягає у розгляді генези і визначенні основних етапів виборчого права на західноукраїнських землях у ХІХ – поч. ХХ ст., а також осмислення історико-правового досвіду для вдосконалення норм сучасного виборчого права та приведення їх у відповідність до європейських стандартів. Об'єктом є ідея виборче законодавство Габсбурзької монархії. Предметом дослідження є виборчі права українського населення на західноукраїнських землях ХІХ – поч. ХХ ст.

Одержані висновки та їх новизна: полягають у розвитку теоретико-правових положень виборчого права на західноукраїнських землях у ХІХ – поч. ХХ ст.

Ключові слова: конституційно-парламентська монархія, парламент, виборчі права, конституція, курія, виборча кампанія.

RESUME

The thesis contains 111 pages, a list of sources used from 97 titles. The purpose of the thesis is to consider the genesis and the definition of the main stages of the electoral law in the West Ukrainian lands in the 19th - early. XX century, as well as comprehension of historical and legal experience for improving the norms of modern electoral law and bringing them in line with European standards. The object is the idea of electoral legislation of the Habsburg monarchy. The subject of the study is the electoral rights of the Ukrainian population in the West Ukrainian lands of the nineteenth century. Twentieth century

The findings and their novelty are consist in the development of the theoretical and legal provisions of the electoral law in the West Ukrainian lands in the nineteenth – beginnings twentieth century

Key words: constitutional-parliamentary monarchy, parliament, electoral rights, constitution, curia, election campaign.

АНОТАЦІЯ

Прокопчук Н.І. Генезис виборчого права на західноукраїнських землях у ХІХ на початку ХХ ст. – Рукопис.

Дослідження на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» за спеціальністю 081 – Право. – Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль, 2018.

Розглянуто теоретичні аспекти генезису виборчого права на західноукраїнських землях у ХІХ на початку ХХ ст. Виокремлено ключові етапи: вибори до установчого рейхстагу (1848-1849 рр.; до розширеного рейхстагу – 60-х р.; до державної ради Ціслейтанії 1867-1918 рр).

Обґрунтовано що один із найважливіших етапів реформування законодавства про вибори в Австро-Угорській монархії припадає на початок 70-х років ХІХ ст. Відзначено, що для українського населення участь у виборах мала важливі наслідки. Розвиток інституту виборів на західноукраїнських землях, які входили до складу Австро-Угорщини відбувався не лише в боях за демократизацію, а й у боротьбі за визнання права українського народу на самобутність.

ANNOTATION

Prokopchuk N.I. Genesis of Electoral Law in Western Ukraine in the 19th and early 20th centuries. – The manuscript.

This research is to submit a Master of in specialty 081 – Law. – Ternopil National Economic University, Ternopil, 2018.

The theoretical aspects of the genesis of electoral law in the Western Ukrainian lands in the 19th and beginning of the 20th century are considered. Selected key stages: elections to the constituent Reichstag (1848-1849, to the expanded Reichstag - 60's, to the state council of Cisleithania 1867-1918). It is substantiated that one of the most important stages of reforming the legislation on elections in the Austro-Hungarian monarchy dates back to the early 70's of the XIX century. It was noted that the participation of the Ukrainian people in the elections had important consequences. The development of the election institution in the West Ukrainian lands that were part of Austria-Hungary took place not only in the battles for democratization, but also in the struggle to recognize the right of the Ukrainian people to identity.

ЗМІСТ

ВСТУП	8
Розділ 1. Зародження парламентаризму на західноукраїнських землях під владою Австрійської монархії	
1.1. Історико-правові умови входження західноукраїнських земель до складу Габсбурзької монархії.....	11
1.2. Австрійські конституційні акти 1848 та 1849 рр. – основа становлення виборчих прав українського населення, що проживало на території Східної Галичини, Буковини та Закарпаття в сер. ХІХ ст.....	15
Висновки до першого розділу.....	16
 Розділ 2. Генеза виборчого права на західноукраїнських землях після прийняття Конституції Австро-Угорщини 1867 р.	
2.1. Основні засади виборчого права відповідно до положень Конституції Австро-Угорщини 1867 р.....	37
2.2. Виборчі реформи 1873 та 1896 рр. в Австро-Угорщині та їх вплив на реалізацію виборчих прав населенням на західноукраїнських землях.....	51
2.3. Особливості виборчого законодавства до Галицького крайового сейму	
Висновки до другого розділу.....	53
 Розділ 3. Виборче право та виборчі практики на західноукраїнських землях в першій половині ХХ ст.	
3.1. Правові наслідки запровадження загального виборчого права в Австро-Угорщині у 1907 р. для населення західноукраїнських земель.....	61
3.2. Виборчі кампанії 1907 р. та 1911 р. у Габсбурзькій монархії та участь у них українського населення.....	73
Висновки до третього розділу.....	98
ВИСНОВКИ	100
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	102

ВСТУП

Актуальність теми. Історико-правовий процес в Україні неможливо осмислити без розуміння традиції виборності влади та її впливу на всі його складові – державотворення, правотворення, трансформацію суспільного устрою та громадянського суспільства тощо. Актуальне питання навколо реформування законодавства про вибори сьогодні привертає особливий інтерес. Однак, шукаючи оптимальні шляхи вирішення проблем, пов'язаних з реформуванням виборчого законодавства, а також намагаючись повернути довіру та повагу громадян України до інституту виборів, необхідно враховувати не тільки іноземний, а і власний історичний досвід.

Безумовно, що інститут виборів, як один з інститутів безпосередньої демократії еволюціонував на українських теренах не одне сторіччя і не в простих історико-політичних умовах. Особливо цінним вважається досвід участі українців у виборах до парламентських установ Австро-Угорщини як конституційно-парламентської монархії з порівняно високим рівнем забезпечення громадянських прав та свобод населення.

Аналіз досліджень даної проблеми. Генеза виборчого права на західно-українських землях, які знаходились під владою Габсбурзької монархії знаходиться в центрі уваги вітчизняної історико-правової науки з перших років незалежності, а саме з того часу, коли розпочався процес розвінчування так званих «міфів радянської історіографії». Науково-теоретичне підґрунтя для дослідження цієї теми склали наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених, а саме: О.Аркуші, А.Баран, Г.Біндера, І.Бойка, В.Гончаренка, Т.Гончарук, В.Дмитрушко, С.Дністрянського, К.Левицького, М. Кугутяка, М.Кравчука, В.Кульчицького, М.Лозинського, М.Мацькевича, М.Мудрого, М.Никифорака, Б.Тищика, Ю.Плекана, Т.Цюцюри.

Мета роботи полягає у розгляді генези і визначенні основних етапів виборчого права на західноукраїнських землях у XIX – поч. XX ст., а також осмислення історико-правового досвіду для вдосконалення норм сучасного виборчого права та приведення їх у відповідність до європейських стандартів.

Для досягнення мети було визначено такі **завдання** дослідження:

- вивчити історико-правові умови анексії західноукраїнських земель до складу Габсбурзької монархії;
- проаналізувати джерела щодо теми та питань, що розглядаються в ході магістерської роботи;
- показати роль австрійських конституційних актів 1848 та 1849 рр. у становленні виборчих прав українського населення, що проживало на території Східної Галичини, Буковини та Закарпаття в середині ХІХ ст.;
- проаналізувати основні засади виборчого права відповідно до положень Конституції Австро-Угорщини 1867 р.
- розглянути зміст виборчі реформи 1873 та 1896 рр. в Австро-Угорщині та встановити їх вплив на реалізацію виборчих прав населенням на західноукраїнських землях
- визначити особливості виборчих кампаній до австрійського парламенту на території західноукраїнських земель та участь у них українського населення.

Об'єктом дослідження є виборче законодавство Габсбурзької монархії.

Предметом дослідження є виборчі права українського населення на західноукраїнських землях ХІХ – поч. ХХ ст.

Методологічною основою магістерської роботи стали філософські, загальнонаукові та спеціально-юридичні методи. Використані також спеціально-юридичні методи, зокрема, історико-правовий, порівняльно-правовий. За допомогою методу формально-догматичного аналізу здійснено тлумачення правових норм, які закріплювали виборчі права українського населення на західноукраїнських землях під владою Габсбурзької монархії.

Наукова новизна роботи розкривається у положеннях, які виносяться на захист:

з'ясовано, що генеза виборчого права на західноукраїнських землях у ХІХ – на поч. ХХ ст. складається з декількох етапів: вибори до установчого рейхстагу (1848-1849 рр.; до розширеного рейхстагу – 60-х р.; до державної ради Ціслейтанії 1867-1918 рр.

доведено, що один із найважливіших етапів реформування законодавства про вибори в Австро-Угорській монархії припадає на початок 70-х років XIX ст., а саме - запровадження прямих виборів до Державної Ради та збільшення числа депутатських міст;

констатовано, що згідно нового виборчого закону, прийнятого рейхсратом Австрії 26 січня 1907 р., куріальна система в Австро-Угорщині фактично була знищена;

відзначено, що для українського населення участь у виборах мало важливі наслідки. Розвиток інституту виборів на західноукраїнських землях, які входили до складу Австро-Угорщини відбувався не лише в боях за демократизацію, а й у боротьбі за визнання права українського народу на самобутність.

Апробація результатів. Результати досліджень були апробовані шляхом опублікування тез на тему: «Щодо генези виборчого права на західноукраїнських землях у складі Габсбурзької монархії» у збірнику матеріалів Юридичної науково-практичної інтернет-конференції «Правовий розвиток суспільства і держави : традиції та новації» (07 грудня 2017 року).

Основні теоретичні положення магістерської роботи та запропоновані висновки можуть бути використані: - у практичній діяльності: для врахування переваг та недоліків, а також вироблення ефективного виборчого законодавства;- у науково-дослідницькій роботі: для подальшого дослідження теоретичних питань історії виборчого права;- у навчальному процесі: для викладання курсів з історії держави і права України, історії держави і права зарубіжних країн, конституційного права, при підготовці систематизованих підручників чи розділів в підручниках по даній тематиці.

Структура магістерської роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, семи підрозділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг – 111 сторінок.

Розділ 1. Зародження парламентаризму на західноукраїнських землях під владою Австрійської монархії

1.3. Історико-правові умови входження західноукраїнських земель до складу Габсбурзької монархії

На зламі XVIII — XIX ст. західноукраїнські землі зазнали великих змін, спричинених насамперед новою геополітичною ситуацією в Центральній та Східній Європі. До складу багатонаціональної Австрійської імперії західноукраїнські землі ввійшли внаслідок першого (1772 р.) та третього (1795 р.) поділів Польщі під назвою Королівства Галичини та Володимирії (Лодомерії), в якому проживало чотири п'ятих всього українського населення монархії. Після укладення австро-турецької Константинопольської конвенції (1775 р.) під владою австрійського імператора опинилася Буковина. Вона спершу була приєднана до Галичини, а пізніше виокремлена в самостійну провінцію. За результатами проведеного перепису населення 1900 р. в Буковині (Північній і Південній) проживало 297 тис. українців, 229 тис. румунів, близько 65 тис. німців і 96 тис. євреїв.

Крім того, з XVII ст. у складі Австрійської монархії під владою Угорського королівства перебувало ще й Закарпаття. На території Закарпаття, яке входило до складу Угорського королівства, проживало 400 тис. українців.

Усього в складі Габсбурзької монархії західноукраїнські етнічні землі займали територію 70 тис. кв. км, де проживало 3,5 млн. осіб, з яких 2,4 млн. були українцями [21, с. 238].

Історичні умови, які зумовили поділ західноукраїнських земель між трьома різними адміністративними утвореннями монархії, наклали на них свій відбиток у всіх сферах суспільно-політичного і релігійного життя. Українці Галичини і Закарпаття належали до греко-католицького віросповідання, а

Буковини – до православного. Українське населення Галичини перебувало під впливом польської культури, Буковини – румунської, Закарпаття – угорської. Та разом з тим між населенням цих земель було багато спільного, що заставляло їх жити одними і тими ж інтересами і мати єдину національно-державницьку мету – виборювання власної незалежної української держави [15, с.10].

Як обґрунтовано вважає В. Гнатюк, українці, що перейшли під владу Австрії у кінці XVIII ст. «не як нація, а лише як сира етнографічна маса, позбавлена майже інтелігенції, з народу «снѣра і рора», перетворилися у Австрії шляхом внутрішньої еволюції, шляхом самоорганізації, тяжкої невпинної праці на всіх полях свого народного життя в умовах вільного політичного ладу в правдиву націю в сучаснім розумінню цього слова. Колись майже останні в ряді інших народів Австро-Угорщини зробилися Українці завдяки своїй праці поважною політичною силою в державі» [26, с. 62].

Інкорпорація західноукраїнських земель до складу Австрійської імперії збіглася у часі з першою хвилею модернізаційних реформ освіченого абсолютизму у цій державі, впроваджених імператрицею Марією Терезою та імператором Йосифом II у 70 – 80-х рр. XVIII ст. Популярний у тогочасній Європі освічений абсолютизм, що спирався на ідеї Просвітництва, проголошував своєю метою створення, шляхом реформ імператора, якнайкращих умов для добробуту громадян. Забезпечити ці умови мала новочасна абсолютистська централізована й модернізована держава. На зміну середньовічному розмаїттю в управлінні провінціями мали прийти побудовані за єдиним зразком державні структури [12].

На соціально-економічне й культурне становище західних українців позитивно вплинули реформи імператорів Марії Терези та Йосифа II (1780 — 1790). Було здійснено низку реформ, які законодавчо врегульовували взаємовідносини селян і поміщиків. Вони не ліквідували соціальний конфлікт між поміщиками й селянами, однак «перевели» його у рамки закону. Селянські бунти раз-по-раз вибухали, але в більшості випадків селянство в боротьбі з

поміщиками вдавалося не довил і сокири, а до закону. До середини XIX ст. у Східній Галичині практично не було села, яке не судилося б зі своїм поміщиком.

У першій пол. XIX ст. на ґрунті Просвітництва зароджується ідеологічна доктрина націоналізму, носіями і прихильниками якої були представники тих націй, що вели боротьбу за створення модерних національних держав (в т. ч. й українці) [98, с. 83]. В основі доктрини була думка, що всі народи зі своєю історією, культурою, мовою, етнічною територією мають власні невідчужувані права на їх розвиток і формування нації.

Чи утверджувались ці ідеї у правовій культурі українського народу на західноукраїнських землях та чи сприяли вони формуванню української модерної нації?

На це запитання дав відповідь М. Мацькевич: «З усього, що будь-коли було сказано про місце і роль австрійської державно-правової культури в розвитку українського національно-патріотичного державницького руху в складі Габсбурзької монархії, найбільш глибоким і правдивим є той факт, що тут утверджується демократично-правова культура мислення, яка не відкидає політичного плюралізму думок, а вважає це здоровою формою життя нації. Ніхто з монархів феодальних імперій не зробив стільки для розвитку державно-правової культури колонізованого народу, для звільнення його від нецтва та національного занепаду і прилучення до передової на той європейської просвітницької ідеології, як монархічний режим Габсбурзької монархії для українського народу» [73, с. 36].

Реалізація виборчих прав населенням на західноукраїнських землях супроводжувався інтеграцією інтересів різних соціальних верств українського населення в єдиний загальнонародний, національний інтерес. Політична боротьба розкривала здібності народу, загартовувала його політичну волю і дух, які не змогли зупинити сили домінантної еліти краю. Український народ піднявся до усвідомлення національного інтересу, сформував свою політичну ідеологію, яка, зрештою, завершилась утворенням національної держави з

подальшим об'єднанням з українським народом Закарпаття і Наддніпрянською Україною. Естафета національної державності, яка брала початок з Київської Русі, була пронесена через багатовікову історію поневолення і боротьби [74, с. 91–92].

За словами В. Старосольського, «мати нації – політична боротьба». Р. Петрів вважає, що «основні права нації – це певні можливості кожної з них (іншої етнічної спільності, народу), які необхідні для її нормального існування і розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно зумовлені досягнутим рівнем розвитку людства і мають бути загальними та рівними для всіх націй» [83, с. 74].

Надання українському населенню виборчих прав, внаслідок зародження парламентаризму, в Австрійській монархії у середині XIX ст. створило правовий простір для мобілізації українського населення до політичної боротьби, стали її ідейною та організаційною основою і початком переходу від колишнього станово-династичного типу мислення до новочасної політичної культури.

Реалізуючи активне та пасивне виборче право, українці боролися за вирішення як поточних, так і перспективних завдань, досягнення стратегічної мети: автономії, а згодом – і незалежності українських земель. Вони вибирали різноманітні методи політичної боротьби – від принципової безкомпромісної опозиції щодо дій австрійського уряду, конкуруючих політичних сил, до прийняття правил парламентської «гри», створення тимчасових коаліцій, навіть з політичними супротивниками.

У напруженій боротьбі методом спроб і помилок українські депутати здобували досвід парламентської діяльності і формувалися як професійні політики. З парламентської трибуни депутати-українці захищали та виборювали права української нації. Питання, які були в центрі поля зору депутатів-українців, вражають своєю багатовекторністю і розмаїттям. Парламентарі були активними захисниками інтересів українського народу. Дуже часто займали опозиційну позицію щодо уряду, критикуючи його

політику та голосували проти законодавчих проектів, які суперечили потребам української нації.

1.2. Австрійські конституційні акти 1848 та 1849 рр. – основа становлення виборчих прав українського населення, що проживало на території Східної Галичини, Буковини та Закарпаття в сер. XIX ст.

Парламент і парламентаризм є невід’ємними атрибутами демократичної держави. Проблеми функціонування та розвитку сучасного вітчизняного парламентаризму глибоко пов’язані з його історичним підґрунтям. Маючи досить давню тривалу передісторію становлення, сучасний український парламентаризм має спиратися на відповідні національні політичні традиції та культуру. Проблема становлення українського парламентаризму викликає багато суперечок у сучасних правознавців.

Вперше, як вищий представницький орган народної влади, парламент був утворений в Англії в 13 ст. Реального значення цей інститут народовладдя набув після буржуазних революцій XVII - XVIII ст. На цей час український народ був позбавлений власної державності. Територія України була поділена між двома імперіями – Австрійською та Російською.

Серед дослідників немає однастайності щодо хронології парламентаризму на українських теренах. Можна провести умовний поділ поглядів правників на такі групи: перші з них – витоки українського парламентаризму знаходять ще в сарматсько-скіфській і античній добі; другі обмежуються часами Київської Русі; треті вважають, що зародження парламентаризму на вітчизняному ґрунті відбувалося в добу Козацької республіки [38, с. 74].

Та група учених, яка не дотримується жодної з цих класифікацій, зокрема, Ю. Древаль зазначає, що процес становлення парламентаризму на українських землях потрібно пов'язати із утворенням органів загальнодержавного політичного представництва Австрійської монархії у XIX ст. [40, с. 197].

Також потрібно відзначити, що існує група дослідників, зокрема П. Кислий, які при визначенні сутності та етапів становлення українського парламентаризму оминають імперський період. А якщо у відповідних розробках і зазначається про цей період, то винятково з огляду функціонування крайових сеймів Галичини та Буковини [53, с. 74].

Щоб довести та обґрунтувати наявність українського парламентаризму в бездержавні часи, потрібно відійти від вузького розуміння поняття парламентаризму (лише як системи організації державної влади, що базується на активній ролі парламенту в її здійсненні) до більш ширшого його тлумачення. Зокрема, Ю. Древаль вказує, що парламентаризм – це сукупність ідей, цінностей, втілюваних у діяльності органів народного представництва. За такого тлумачення під поняття парламентаризм підпадають і окремі елементи українського суспільно-політичного руху бездержавних часів: парламентські ідеї, відповідні розробки перших політичних аспірацій, участь українців у виборчих кампаніях, діяльність депутатів у парламенті тощо [40, с. 198].

Парламентаризм – в широкому значенні – система органів державної влади, при якій визначальне значення надається народному представництву (парламенту). У більш вузькому значенні – політична система, заснована на принципі розподілу влади, в якій основне місце щодо інших державних інститутів належить парламенту.

Щодо визначення поняття парламент, то Великий енциклопедичний юридичний словник Ю.С. Шемшученка дає найбільш повне визначення цьому поняттю: парламент – (англ. parliament, франц. parlement, первісно — розмова, від франц. parler — говорити) — загальнонаціональний представницький орган державної влади, що діє постійно і головним призначенням якого є здійснення

законотворчості. До основних функцій традиційно належать також прийняття державного бюджету і контроль за органами виконавчої влади, насамперед уряду. Представницький характер парламенту полягає у тому, що він повністю або частково формується шляхом прямих виборів. Парламент — представницький орган не тільки тому, що виборний, а й тому, що діє на принципах колегіальності [53, с. 197].

Щодо періоду середини ХІХ ст., коли відбувалося становлення основ парламентської традиції на території Східної Галичини, яка перебувала у складі Габсбурзької монархії, то В. Браунедер у статті «Становлення парламентаризму 1861/1867 та його подальший розвиток» зазначає, що поняття «парламент» було чужорідним для австрійського конституційного права: під поняттям «парламент» розумівся «імперський парламент», пізніше – «народний парламент». Стосовно парламентаризму, то сучасники ІІ пол. ХІХ ст. висловлювались так: «Парламентаризм не є оптимальним варіантом..., але він є запобіжним засобом у тому значенні, що люди можуть відчувати свою «представленість» (Цісар Австрійської монархії Франц Йосип, 1850). Тому, під парламентаризмом розумілося не визначення форми правління, а визначення частини політичної системи поряд із монархом та урядом (Радою міністрів). Австрійський парламент як орган влади у час його заснування не мав вирішального впливу на державну функцію правління (рішення про призначення і розпуск уряду приймалося монархом) і був обмежений лише законодавчою функцією.

Історія парламентаризму Австрійської монархії, у складі якої на той час перебували і землі Галичини, започатковується у середині ХІХ ст. і тісно пов'язана із революційними подіями, які отримали назву «Весна народів».

Формування засад австрійського парламентаризму та становлення конституційної монархії відбулося із прийняттям першої австрійської Конституції.

25 квітня 1848 року імператор Фердинанд І проголосив Конституційну грамоту Австрійської монархії, підготовлену комісією на чолі з міністром

внутрішніх справ Ф.- К. Піллерсдорфом (т. зв. конституція Піллерсдорфа чи квітнева конституція). Важливим додатком до цієї конституції був Тимчасовий виборчий закон від 9 травня 1848 р.

Конституція 1848 р. складалася з двох частин – цісарського патенту від 25 квітня та «Конституційної грамоти Австрійської імперії». У патенті вказувались причини видання конституції 1848 р. Також у ньому містилось посилення на патент від 15 березня 1848 р., в якому цісар обіцяв прийняти конституцію. Цісар наголошував, що видання конституції є проявом його піклування про народ Австрійської монархії: «Ми розпоряджаємось, що положення, які містить цей конституційний документ, мають служити непорушними супровідними нормами всім нашим підданам без винятку, а також всім духовним, цивільним і військовим органам влади»

Конституційна грамота поділялася на сім розділів: Розділ I. Загальні положення; Розділ II. Імператор; Розділ III. Громадянські і політичні права громадян держави; Розділ IV. Міністри; Розділ V. Державний сейм; Розділ VI. Діяльність Державного сейму; Розділ VIII. Провінційні стани [14].

Згідно цієї Конституційної грамоти Австрійська імперія проголошувалася конституційною монархією. У загальних засадах Конституційної грамоти проголошувалося, що для всіх народів держави забезпечується непорушність їх народності і мови. У Конституційній грамоті чільне місце відводилося громадянським і політичним правам, таким як: свобода віросповідання, совісті і особи (ст.17), свобода мови й книгодрукування, свобода створення різних об'єднань (товариств), право громадянина держави бути власником землі, займатися будь-яким видом заробітку чи промисловості, не забороненим законом, змога досягти будь-яких чинів і гідностей. Вони наділялись правом подавати звернення до органів держави (ст. 22-24).

У відповідності до ст. 25 Конституційної грамоти, її положення поширювались на всіх без виключення громадян держави: вони вважались рівними перед судом, підлягали військовій службі та обов'язку сплачувати

податки, жоден громадянин не міг бути позбавлений всупереч своїй волі справедливого суду.

Принцип розподілу влади на законодавчу, виконавчу та судову виражався лише частково. У Конституційній Грамоті детально регламентувалися повноваження цісаря, виконавчої та законодавчої гілки влади.

Цісар вважався главою виконавчої гілки влади та одночасно здійснював законодавчі функції разом із Державним сеймом (параграф 10). Цісар також мав повноваження призначати посадовців на всі державні посади, присвоював усі високі звання, нагороджував орденами, надавав звання великим землевласникам, здійснював керівництво головною комендатурою та керував Збройними силами монархії (параграф 11).

Цісар Австрійської монархії був суб'єктом законодавчої ініціативи, до його компетенції належало санкціонування законів, прийнятих Державним сеймом. Цісар мав повноваження кожного року скликати Державний сейм, мав право продовжити його діяльність або розпустити. У випадку дострокового розпуску цісарем Державного сейму протягом 90 днів повинен був скликатись новий Державний сейм. У разі смерті цісаря Державний сейм мав зібратися протягом чотирьох тижнів (параграф 15-16)

Також Конституція передбачала створення загальнодержавної законодавчої інституції – Державного Сейму (Reichstag). Парламент мав бути спільною законодавчою владою для австрійських, чеських країв і також для Галичини з Буковиною. Угорська частина Габсбурзької монархії отримала окрему Конституцію, окремі законодавчі органи влади та незалежний уряд [97, с. 197].

Австрійський рейхстаг мав складатися з 583 членів. Його нижня палата – Палата послів (Kammer der Abgeordneten) – 383 члени, обиралася на 5 років громадянами, яким було надано виборче право, шляхом двоступеневих виборів за квотою один депутат від 50 тис. осіб. Порядок виборів визначав Тимчасовий виборчий статут, опублікований 09 травня 1848 р. Галичина повинна була обрати 98 послів (Львів – 3 послы, Броди – 1, Тернопіль – 1, Станіслав – 1,

Перемишль – 1, Краків – 2, решта краю – 89). Буковина обирала 8 послів (Чернівці – 1, решта краю – 7) (ст. 20). Виборча система мала куріальний характер: окремих послів вибирали міста, інших решта населення. На першому етапі виборів обиралися виборщики. Активним виборчим правом були наділені австрійські громадяни віком від 24 років, громадянські права яких не були обмежені і які жили у своєму виборчому окрузі не менше шести місяців. Австрійське законодавство чітко визначало правила набуття громадянства: народження дитини від австрійського громадянина, одруження з австрійським підданим, вступ на австрійську державну службу, пожалування. Позбавлялися виборчого права жінки, прислуга, робітники з поденною або потижневою оплатою, особи, які отримували допомогу від благодійних установ. На другому етапі виборщики таємним голосуванням обирали депутатів. Голосування відбувалось усно або письмово, після чого усі результати вписувались до протоколу (ст. 38). Кандидатом могла бути особа, яка в першому турі була обрана виборщиком, досягла віку 30 років, і мала австрійське громадянство. Обраним вважався кандидат, який здобув абсолютну більшість голосів. Якщо виникала потреба, то проводилися другий і третій тури голосування [31, с. 53].

Верхня палата (Senat) – Сенат (200 членів) — 50 членів призначалася цісарем із принців Габсбурзької династії та із «заслужених» громадян, вони призначалися пожиттєво. Решта (150 членів) обиралася великими землевласниками на термін 5 років. Галичина повинна була обрати 41 члена Сенату. Отже, ця норма Конституції була досить прогресивною – лише 1/4 частину Сенату призначав цісар, решту 3/4 вибирали великі землевласники [20, с. 256].

Конституційна грамота регламентувала особисте голосування членів обох палат та їх депутатський імунітет. Жодного депутата не можна було під час діяльності Державного сейму притягти до відповідальності чи арештувати без дозволу палати, до якої він належав, за виключенням затримання його на місці злочину (параграф 40,42).

Законодавча компетенція рейхстагу зазначена у ст.ст.45-47 Конституційної Грамоти. Стаття 45 передбачала, що закони набирають сили після затвердження обома палатами та цісарем. Стаття 46-47 вказувала, що виключно законами затверджується державний бюджет, дозволи на збирання податків та зборів, стягнення державних боргів, позбавлення державних нагород. Законопроекти щодо цих питань направляються, перш за все, до Палати послів. З норм статей 45-47 можна зробити висновок, що питання, які в них не включені можуть вирішуватися без участі Державного сейму, хоч з іншої сторони компетенція Державного сейму не є чітко обмежена ст. 45-47. Іншими словами Конституційна грамота на той час чітко не визначала компетенцію Державного сейму і не відділяла межі діяльності виконавчої влади від центральної законодавчої чи від крайових інституцій [68, с. 19].

Правомочність засідань палат Державного Сейму передбачала присутність певної кількості депутатів: на засіданні Сенату повинні бути присутніми 30 членів, а на засіданні Палати депутатів – 60.

У Конституційній грамоті був прописаний порядок внесення змін до поточних законів та конституції. Проекти законодавчих актів, які доповнювали чи змінювали положення норм конституції вимагали підтримки двох третіх присутніх голосів з кожної палати. При прийнятті інших законів вистачало відносної більшості голосів (ст. 50-51). Ця норма повинна була забезпечити підвищену стабільність Конституційній грамоті.

Щодо судової влади, то у ст. 14 було визначено, що правосуддя здійснюється від імені імператора. Ст. 28-30 передбачала гарантії захисту особи суддів, а саме, що суддю можна відхилити, понизити в посаді, всупереч його волі перевести на інше місце роботи або звільнити лише на підставі судового рішення. У сфері судочинства імператор мав наступні повноваження: право помилування, зменшення покарання. Проте у справах, щодо помилування засуджених міністрів, його повноваження залежали від того, чи було подано відповідне клопотання однією із палат Державного сейму (ст. 13).

У цілому Конституційна грамота була прогресивним законодавчим актом, особливо у частині закріплення громадянських та політичних прав жителів Австрійської імперії. Австрійська монархія у 1848 р. у відповідності до Конституційної грамоти визнавалась конституційною та дуалістичною державою, оскільки Угорські краї отримали для себе власну конституцію та власні законодавчі та виконавчі органи влади. Однак, у Конституційній грамоті не був у повній мірі врахований механізм стримувань і противаг, який би забезпечував незалежність виконавчої, законодавчої та судової гілки влади від впливу цісаря. Ставши чимось на зразок сучасного основного закону, Конституційна Грамота так і не набрала сили конституції. Під впливом революційних подій у Відні вже 16 травня 1848 року її реалізація була офіційно призупинена [14, с. 68].

18 травня 1848 р. цісарською проклямацією (оголошенням) проголошено зміни характері та організації Державного сейму. Йому було надано статус Установчих зборів (державних зборів) та ліквідовано Сенат. Внесено зміни також до виборчої ординації. Згідно з новим виборчим законом від 01 липня 1848 року у Галичині було утворено 25 виборчих округів. Виборчі округи поділялися на дільниці, що створювалися у населених пунктах із кількістю мешканців від 250 до 2500 осіб. На першому етапі виборів обиралися виборщики. Активним виборчим правом були наділені австрійські громадяни віком від 24 років, громадянські права яких не були обмежені і які жили у своєму виборчому окрузі не менше шести місяців. Австрійське законодавство чітко визначало правила набуття громадянства: народження дитини від австрійського громадянина, одруження з австрійським підданим, ступ на австрійську державну службу, пожалування. Позбавлялися виборчого права жінки, прислуга, робітники з поденною або потижневою оплатою, особи, які отримували допомогу від благодійних установ. На другому етапі виборщики таємним голосуванням обирали депутатів. Кандидатом могла бути особа, яка в першому турі була обрана виборщиком, досягла віку 30 років, і мала австрійське громадянство. Обраним вважався кандидат, який здобув абсолютну

більшість голосів. Якщо виникала потреба, то проводилися другий і третій тури голосування [0, с. 79].

Цей перший прояв парламентаризму на території західно-українських земель виявився недовготривалим і 4 березня 1849 р. парламент було розпущено (офіційно за причини діяльності «Кромерижської» конституційної парламентарної комісії, створеної опрацьовувати питання перебудови імперії на засадах децентралізму і федерації.

М. Никифорак зазначає, що перший австрійський парламент було розпущено «зовсім не тому, як офіційно це подавалось, що барився зі створенням конституції (готовий проект міг бути представлений до 13 березня), і не тому, що в ньому не було представників усіх земель імперії (хоча всі 383 депутати справді ніколи не збиралися). Але цісарський уряд мав і здійснив намір дати тимчасову конституцію для всієї імперії без участі народних представників» [80, с. 84]. .

Цісар Фердинанд I 2 грудня 1848 р. зрікся трону, на його зміну прийшов Франц Йосиф I. У своєму маніфесті, оголошеному при вступі на трон, Франц Йосиф I підтримав конституційні засади формування державної влади, однак наголосив на необхідності збереження державної єдності монархії [98, с. 58]. .

Нова «открыована» (дарована) конституція була затверджена указом №150 Франца Йосифа I 4 березня 1849 р. («березнева» або «Оломунецька» конституція). Вона була менш прогресивною, ніж Конституційна грамота 1848 р. та все ж здійснила істотний вплив на політичне та соціальне життя українського населення Галичини.

Конституція складалася з 16 розділів, а саме: Розділ I. Про державу; Розділ II. Про цісаря; Розділ III. Про державне громадянство; Розділ IV. Про гміни; Розділ V. Про справи країв; Розділ VI. Про державні справи; Розділ VII. Про законодавчу владу; Розділ VIII. Про Державний сейм; Розділ IX. Про Національні Конституції і Національні сейми; Розділ X. Про виконавчу владу; Розділ XI. Про Раду держави; Розділ XII. Про судову владу; Розділ XIII. Про

Державний суд; Розділ XIV. Про державне господарство; Розділ XV. Про Збройні сили; Розділ XVI. Загальні положення.

У I Розділі вказувалося, що Цісарство австрійське складається з наступних країв коронних: Королівство Чеське, Королівство Галичини і Льодомерії (Волинь) з Краковом, Королівство Далмація, Герцогство Нижня Аніца, Герцогство австрійське Верхня Аніца, Князівство Сольногородське, Князівство Штирія, Князівство Шлеськ, Князівство Крайна, Князівство Каринтія, Моравія, Тироль, Побережжя, Буковина (ст. 1).

У ст. 2 визначалося, що усі названі у ст. 1 краї коронні утворюють вільну, самоврядну, неподільну і непорушну Конституційну австрійську монархію. Усім краям надавалась самоврядність, а усі народності визнавались рівноправними і кожна з них мала непорушне право збереження, плекання та пильнування своєї нації (народності) й мови (ст. 4-5) [83, с. 57].

У відповідності до другого розділу вся повнота влади належала цісарю. Особа цісаря визнавалась недоторканою та невідповідальною (ст. 14). Цісар був головнокомандувачем усіх збройних сил (ст. 15), вирішував питання війни та миру (ст. 16), мав право укладати договори з іноземними державами (договори, які накладали на державу нові зобов'язання потребували додаткового дозволу Державного сейму) (ст. 17). Законодавча компетенція цісаря визначалась у виданні законів, постанов та розпоряджень, однак кожне рішення цісаря вимагало контрасигнації (підпису) відповідального міністра (ст. 18). Цісар призначав і звільняв міністрів, формував і призначав уряд та на посади в усіх галузях державної служби, надав шляхетство, ордени та відзнаки (ст. 19). Цісар користувався правом пом'якшення кари, злагоди та амністії, персонального застереження осіб щодо міністра (ст. 21).

У Березневій конституції 1849 р. права громадян містились у третьому розділі і були вужчими, ніж у Квітневій конституції 1848 р. Так, ст. 23 визначала, що для усього народу держави існує лише одне загальне право австрійського громадянства. Не може бути обмежень за приналежністю то того чи іншого краю (ст. 24) та всі громадяни австрійської держави є рівними у

правах (ст. 27). Всі публічні уряди та державні служби є рівно доступними для усіх, хто є «здібний» до них (ст. 28). Кожен громадянин мав право придбавати будь-яку нерухомість і також займатися будь-якою діяльністю, не забороненою законом для отримання заробітку (ст. 30). [83, с. 28-29].

Перелік політичних прав значно розширював окремий цісарський закон про політичні права №151 від 4 березня 1849 р.: «Про конституційну форму управління та дотримання прав політичних». В даному законі закріплювалась свобода віросповідання, право релігійного визнання (ст. 1), свобода слова, заборона цензури (ст. 5), право звернень (ст. 6), право на об'єднання (ст. 7), свобода особи (арешт особи може мати місце лише у випадку затримання особи під час вчинення злочину і лише за допомогою наказу, виданого судовою владою протягом 24 год. з моменту затримання) (ст. 8), забезпечувалася таємниця листування (ст. 11) [82, с. 117].

Важливим було розмежування компетенції між крайовими та центральними органами державної влади. Так, у відповідності до ст. 35 крайовими справами визначалися: I. Усі правління предметові (крайової культури, громадських будівель, фінансових з крайової фундації, крайових благодійних закладів, крайового бюджету та відносного складання кошторису (рахунків) щодо доходів краю, які надходять з урядового майна краю, оподаткування на цілі крайові, призначення крайового кредиту та щодо видатків краю (крайових, звичайних і надзвичайних); II. Управління в межах законі державних: справ гмінних, справ релігійних і шкільних, постачання транспорту, забезпечення війська житлом та харчуванням; III. Управління щодо тих предметів, державне законодавство яких відноситься до сфери діяння крайової влади.

Ст. 36 визначала, що входило у сферу державних справ: усі справи, що стосувалися цісарського дому і прав корони; міжнародна репрезентація держави; відносини держави з церквою; народна, середня та вища освіта; збройні сили; державне господарство; промислові і торговельні справи, власне мореплавство, мито і банки, гірництво; урядні і управлінські органи

внутрішнього забезпечення у державі; державні комунікації – водні, залізні, місцеві дороги, пошти, телеграфи; інші справи, які у сфері конституції і держави чи державних законів не залишилися визнані за крайові справи.

Такому ж розподілу підлягала і законодавча влада: у предметі державних справ влада законодавча належала цісарю спільно із Державним сеймом, у предметі крайових справ – цісар діяв спільно з крайовими сеймами (ст. 37).

Державний сейм складався з двох палат: верхньої та нижньої (ст. 38). Верхня палата створювалась із послів, вибраних для кожного коронного краю його сеймом. Кількість послів верхньої палати складала половину, зазначеної конституцією кількості членів нижньої палати; Кожний коронний край вислав двох членів свого сейму як послів (громадянин Австрійської монархії та не молодше 40 р.), а решта місць розділялася поміж усіх коронних країв відносно населення. Інших членів верхньої палати могли вибирати сейми лише з тих громадян, котрі сплачували податки у розмірі 50 гульденів монет (ст. 41-42). Депутати верхньої палати обиралися на 10 років (ст. 49).

С. Дністрянський характеризує правовий статус верхньої палати Державного сейму, закріплений у Олумнецькій конституції зазначав, що «з того на 170 членів має лише 40 вийти з вольного вибору соймів, а решта припадає на найвисше оподаткованих. Національні меншості (у тому числі русинське населення Галичини) окремих країв не мали, на думку С. Дністрянського, «жадного заступництва в тій (верхній. – А.Б.) палаті – і так видає ся їх на поталу сеймових більшостий. Проте навіть задержане засади рівноправності усіх народностей не могло сего спинити (...) Вона скріплює становище давних станових організацій, котрі в відновленій формі вислої палати можуть тепер плекати свої питомі інтереси і відвигати квестію автономії країв» [39, с. 34].

Депутати нижньої палати обирались за допомогою прямих виборів повнолітніми платниками податків (які сплачували не менше, ніж 5 гульденів податку на рік – для жителів сіл, де кількість населення не перевищує 10 тис. мешканців та для жителів міст, які сплачували податки у розмірі від 10 до 20 гульденів із кількістю населення більшою, ніж 10 тис. мешканців. На 100 тис.

населення припадав один посол (ст. 44). Членів нижньої палати обирали на п'ять років (ст. 49). Щодо нижньої палати, то С. Дністрянський зазначав, що «...у нижній палаті Рейхстагу жорстоко стикатимуться між собою національні протилежності десятимовного Рейху» [48, с. 17].

Пасивне виборче право виникало – для депутатів верхньої палати після 40-річного віку, для депутатів нижньої – після 30 років. Для депутатів обох палат вимагалось бути громадянином австрійської монархії протягом останніх 5 років (ст. 45). Не можна бути одночасно членом нижньої і верхньої палати (ст.51)

Депутати обох палат наділені депутатською недоторканістю та могли бути притягнуті до відповідальності чи заарештовані лише за згоди палати, до якої він належить, за виключенням затримання депутата під час вчинення злочину (ст. 63).

Право законодавчої ініціативи належало цісареві та обом палатам (ст. 65). Законопроект приймався обома палатами та після санкціонування цісарем. Якщо проект закону відхилився однією із палат чи цісарем, то його повторний розгляд мав відбутися не раніше, ніж на наступній сесії (ст. 66).

Цісар відкривав та закривав Державний сейм, також міг розпускати Державний сейм в цілому або одну з його палат. Якщо одна із палат розпущена, засідання сейму припинялися – поновлення скликання Державного сейму повинну відбутися протягом трьох місяців (ст. 69) [83, с. 55]. В березневій конституції була введена новела щодо тимчасового законодавства. Це мало місце, у разі крайньої необхідності (коли Державний сейм не скликався і виникала необхідність законодавчого регулювання певних суспільних відносин) цісар за участю відповідального міністра мав право видати тимчасове розпорядження. Для того, щоб це розпорядження стало постійним, цісар повинен був оголосити його під час засідання Державного сейму, обґрунтувавши причини його прийняття.

У окремих краях австрійської монархії передбачалося створення крайових сеймів, які мали право законодавчої ініціативи в Державному сеймі.

Крайові сейми мали право ухвалювати закони з питань, що належали до сфери крайової влади. Однак, закон прийнятий крайовим сеймом повинен був бути санкціонований цісарем (ст. 80).

Виконавча влада у відповідності до ст. 84 Березневої конституції належала цісарю, який виконував її через відповідальних міністрів та підвладних йому урядників та чиновників. Також виконавчою владою наділялася Державна Рада, яка повинна була впливати на всі справи, які знаходилися у віданні виконавчої влади. Членів Державної ради визначав цісар (ст. 96-97).

Для окремих країв, в тому числі і для Галичини, як орган виконавчої влади призначався намісник, що мав обов'язок здійснювати керівництво внутрішніми крайовими справами у межах свого урядового округу (ст. 92) [83, с. 38-39].

Щодо судової влади, то її могли здійснювати лише державні суди (ст. 99). Передбачалося створення та діяльність суду присяжних, який повинен був розглядати кримінальні справи про вчинення тяжких злочинів, перелік яких визначить закон (ст. 103). Ст. 106 передбачалося створення державного найвищого трибуналу, котрий мав право скорочувати термін подачі скарг уряду чи в результаті внесення скарги в наступних випадках: як суд перемир'я у спірних питаннях між окремими краями та державою; як найвища інстанція: у випадку порушення політичних прав та як слідча і найвища судова влада: у випадках оскарження прав міністрів і намісників та у випадках присічень і замахів проти монарха чи регента, у випадках зради стану чи зраду краю. Порядок здійснення влади у коронних краях повинен був визначатись крайовими конституціями (ст. 77)

В Галичині Крайову конституцію було надано цісарським патентом від 29 вересня 1850 р., долучивши до неї «Виборчу крайову ординацію для королівства Галичини і Володимерії з князівствами Освенцівським і Заторським та Великим князівством Краківським». У відповідності до Виборчої ординації крайова репрезентація королівства Галичини і Володимерії з

князівствами Освенцівським і Заторським та Великим князівством Краківським складалася з трьох сеймових курій – Львівська, Краківська та Станіславська. До Львівської курії входило 50 депутатів (11 послів групи найвищого оподаткування, 11- групи нижчих міських майнових та 28 послів з інших гмін) (ст. 2), до Краківської – 58, Станіславської – 42. Їх очолювали президенти, які підпорядковувалися наміснику. Виконавчим округом усіх трьох курій був спільний крайовий комітет з 15 членів, що порівну обиралися куріями [30, с. 92].

Австрійська конституція 1849 р. та Крайова конституція для Галичини перестали діяти, коли повнота влади, внаслідок придушення революційного руху знову перейшла до цісаря та міністрів.

Підсумовуючи, потрібно зазначити, що Олумнецька конституція 1849 р. була перехідним етапом від прогресивної конституції Піллесдорфа до етапу повернення Австрійської монархії до абсолютизму. Розширюючи повноваження монарха, обмежуючи компетенцію представницького органу Державного сейму та звужуючи права громадян Конституція 1849 р. стала початком повернення до державного режиму, який існував до 1848 р.

13 квітня 1851 р. цісарським патентом утворено «прибічну раду державну» (Reichsrat) для допомоги уряду на місце запланованої державної репрезентації. Членів прибічної ради вибирав сам цісар з оглядом на окремі краї держави. Вони були лише «дорадниками» міністрів. Основним завданням Державної ради у відповідності до її Статуту було «допомога Нам (цісарю. – А.Б.) і Нашому міністерству своїм знанням справи, відомостями і досвідом (ст. 2) та зі свого покликання є вона дорадчим органом (ст. 4).

20 серпня 1851 цісарським листом було визнано Державну раду виключно Радою Корони.

Цісарським патентом від 31 грудня 1851 р. було відмінено конституцію 1849 р. Як зазначав С. Дністрянський «патент з 31 грудня 1851 р., що зніс конституцію, не згадав ні словечком про національну рівноправність, ані про право, плекати свою народність та мову». Тогочасний польський дослідник

теорії держави Л. Гумплович зазначав з цього приводу «ся мовчанка (про національну рівноправність. – А.Б.) вийшла із того, що правительство узнало трудність перевести рівноправність усіх народів». С. Дністрянський притримувався протилежного погляду і вважав, що «не можна сумнівати ся, що абсолютистичне правительство взагалі не признавало народностям ніякого права, а приступило до плянної германизації» [39, с. 35].

Повернення до абсолютизму не призвело до жодних позитивних для Австрійської монархії наслідків. Результатом абсолютизму стало поширення невдоволення внутрішньою політикою влади серед широких мас населення та демократичних політичних кіл, які відкрито протестували проти антидемократичних форм і методів управління, соціальних і національних утисків. Зовнішня політика Австрійської монархії також не була надто успішною.

Повернення Габсбурзької монархії до конституційно-парламентської форми правління започаткував так званий Лаксенбургський маніфест від 22 серпня 1859 р., в якому цісар Франц Йосип пообіцяв установити парламентський контроль над державними витратами, розширити права органів самоврядування.

5 березні 1860 р. був виданий цісарський патент про створення Посиленої Державної ради (verstärkten Reichsrath). Державна рада мала складатися із 100 осіб: Надзвичайних радників (ерцгерцоги цісарського дому, високе духовенство, видатні мужі, які відзначилися у цивільній, військовій службі або в інший спосіб – вибиралися по життєво) та із 38 представників країв (з Галичини – 3) – обиралися на 6 років (ст. 1).

На розгляд Посиленої Державної ради повинні подаватися: державний бюджет, пропозиції державної комісії боргів; усі важливі проекти у справах загальнодержавного законодавства; подання представництв країв та ін. (ст. 3).

В компетенцію Посиленої Державної ради не входило право законодавчої ініціативи (ст. 4).

Головою Посиленої Державної ради був Президент, який визначав день засідань, порядок денний, головуючих на засіданнях. Його заступниками були перший та другий віце-президент (ст. 23 Регламенту Посиленої Державної ради).

Після перших нарад Посиленої Державної ради її члени вимагали від цісаря розширити компетенцію Посиленої Державної ради та створити нову політичну організацію на конституційній основі для цілої держави, яка б виражала «історичну індивідуальність поодиноких країв»

У відповідь на цю вимогу цісар видав 20 жовтня 1860 р. Жовтневий диплом. Цей документ розширив компетенцію Посиленої Державної ради на все законодавство про права, обов'язки та інтереси, спільні для всіх коронних країв та королівств. Законодавство з усіх інших питань було у компетенції крайових сеймів, які запроваджувалися цим дипломом. Члени Посиленої Державної ради і надалі не мали вирішального голосу, а лише право співучасті (*Mitwirkung*) у виданні, зміні чи відміні законодавства. Тому основна законодавча діяльність належала крайовим сеймам, а значення Посиленої Державної ради залишалось другорядним.

Жовтневий диплом не містив норм, щодо виборчого права, лише вказувалось число депутатів – 100, які повинні були обиратися крайовими сеймами в кількості, яка залежала від «простору, числа населення і висоти оподаткування». Депутати Посиленої Державної ради фактично мали бути делегатами крайових сеймів (федеративна система). З цим не могли погодитись окремі народи Австрійської монархії, зокрема німці, які вважали, що їхні права значно зменшаться. Угорці, користуючись федеративною системою почали боротьбу за повну незалежність – цього австрійська влада допустити не могла, тому Державна рада, визначена федеративним Жовтневим дипломом так і не була скликана.

17 липня 1860 р. Франц Йосиф листом надав повноваження Посиленій Державній раді, щодо призначення чи відміни податків та державних позик [20, с. 364].

Нова віха в розвитку австрійського парламентаризму була запроваджена із прийняттям централістичного Лютневого патенту та додатків до нього від 26 лютого 1861 р.

Визначальне значення для утвердження засад парламентаризму в Австрійській монархії мав Додаток до Лютневу патенту під назвою «Основний закон про державне представництво». Він визначав, що для представництва держави створюється Державна рада, яка складається з повної (загальної) Державної ради (gesamnten Reichsrat) (з представниками Угорського королівства) та вузької Державної Ради (engere Reichsrat) (без представників Угорського королівства). Для Галичини визначальне значення мала вузька Державна рада, яка складалася з Палати Панів (Herrenhaus) і Палати Послів (Abgeordnetenhaus) (ст. 1). Членами Палати Панів з народження були повнолітні князі цісарського дому (ст. 2). Спадковими членами Палати Панів були ті повнолітні голови шляхетських родів, яким цісар надав спадкову здатність бути Державними Радниками (ст. 3). Членами Палати Панів також були церковні архієпископи та єпископи (ст. 4). Цісар закріплював за собою право призначати до Палати панів пожиттєвих членів із «видатних мужів» держави (ст. 5).

До Палати Послів вузької Державної ради входило 223 виборних депутати (від Королівства Галичини і Володимерії з князівствами Освенцім і Затора та Великим князівством Краківським – 38 депутатів; від Буковини – 5). До повної Державної ради входило 343 послы (з них 120 з країв Угорської корони) (ст. 6).

Депутати Палати Послів обиралися крайовими сеймами (ландтагами), Державними зборами Угорщини і сабором Хорватії та Славонії. Правові підстави організації діяльності Галицького сейму регулював Додаток до Лютневого патенту №II, літера «о» від 26 лютого 1861 під назвою «Галицький крайовий статут». У Розділі 1 цього статуту «Про репрезентацію краю в загальному» визначалося, що крайовий сейм складатиметься з 150 членів. Серед них автоматично ставали послами сейму так звані «вірилісти»: 3-х львівські архієпископи, 2-х перемиських, тарнівського та станіславівського

єпископів та ректори Львівського та Краківського університетів. Решта 141 посол обиралися: з курії великої земельної власності – 44; з торгово-промислових палат (у Бродах, Кракові, Львові) – 3; з міської курії – 20; з курії малої земельної власності (сільської) – 74. Сейм утворював виконавчий орган – Крайовий відділ, який очолював маршалок. Розділ II Крайового статуту визначав повноваження крайового сейму. А саме: управляти майном краю, регулювати податки, контролювати громадські ради, і громадські справи, церкву та школу (у частині, що не суперечила чинному законодавству) та згадане вище повноваження, щодо обрання депутатів до Державної ради. Порядок виборів до Державної ради визначав додаток до «Галицького крайового статуту». У відповідності до даного нормативно-правового акту Галицький крайовий сейм був уповноважений висилати до Державної Ради 38 депутатів у наступному співвідношенні: від вірилістів – 9 послів; від курії великих землевласників – 4 послы; від курії міст – 6 послів; з курії торгово-промислових палат – 1 посла; з сільської курії – 18 послів

Голосування відбувалося в кожній курії окремо. В результаті чого, представництво в Державній раді мали подвійний характер – депутати були репрезентантами крайової автономії та представниками інтересів певних груп (що мало на той час визначальне значення).

Цісар залишив за собою право призначати президентів та віцепрезидентів кожної з Палат (ст. 8).

Державна Рада повинна була скликатися щорічно (ст. 9).

Сфера діяльності повної Державної Ради охоплювала усе загальнодержавне законодавство. Зокрема, це були питання, що стосувалися військової служби; загальнодержавних фінансів; комунікацій (пошта, залізниця і телеграф) ст. 10).

До компетенції вузької Державної Ради (не входили угорські представники) належали усі справи, які не були передбачені в статутах сеймів окремих країв (ст. 11).

Право законодавчої ініціативи надавалося урядові та Державній Раді (лише в питаннях, що відносились до сфери її компетенції). Для законопроектів, які виносилися на розгляд Державною Радою потрібна була згода двох Палат та санкція цісаря (ст. 12).

Для прийняття законопроекту потрібно було, щоб за нього проголосувала абсолютна більшість присутніх депутатів (ст. 14). Усі члени Державної Ради повинні були голосувати особисто (ст. 16).

Рішення про скликання чи розпуск Палати послів приймав цісар (ст. 18) [14].

Загалом, Додаток до Лютневу патенту «Основний закон про державне представництво» був прогресивним в тому, що збільшив повноваження нового парламенту, зокрема, він отримав право законодавчої ініціативи та контролю за державними фінансами. Цей нормативно-правовий акт також ввів формулу «королівства і землі, представлені у рейхсраті», яка з 1867 р. стала офіційною назвою австрійської частини Австро-Угорської монархії. Вперше вона була вжита в Додатку до Лютневого патенту при визначенні складу вузької Державної Ради, на відміну від повної Державної Ради, в якій обговорювались загальнодержавні справи, включаючи й Угорське королівство.

У березні 1861 р. відбулись перші вибори до Галицького крайового сейму. Українці отримали в Галичині 49 послів (46 виборних і 3 вірилісти) із 150 місць (33% від усіх посольських мандатів, як і передбачала виборча ординація). Незважаючи на це, українці становили меншість у Галицькому крайовому сеймі у відношенні до поляків – 101 посол.

На першій сесії Галицького крайового сейму було обрано 11 українських депутатів до Державної ради. Серед них визначались своєю активністю С. Литвинович та А. Могильницький [63, с. 81-82].

Державна рада, заснована 1861 р. проіснувала недовго. Причинами цьому були невдоволення окремих народів щодо положень Лютневого патенту. Так, повна Державна рада скликала лише декілька раз, у зв'язку з тим, що представники Угорської корони не бажали брати в ній участі. Проти вузької

Державної ради, яку було відкрито 20 квітня 1861 р. виступили чехи, які були невдоволені централістичними положеннями Лютневого патенту. Невдоволення також виказували поляки, які вимагали відокремлення Галичини з наданням їй повної автономії.

Невдоволення виказували також українські депутати, які були прихильниками централізму та національної автономії, через положення виборчої ординації, які надавали визначальну роль крайовим сеймам та передбачали їм національну меншість, на відміну від поляків.

В результаті внутрішньої боротьби у вузькій Державній раді між централістами та крайовими автономістами з'явився вислів, яким характеризували політику цісаря Франца Йосифа: «Divide et impera!» («Роз'єднай і пануй!») [63, с. 84-85].

В історії розвитку австрійської конституції настає так звана період «завішення» («Sistierungsepoche»). Цісарський маніфест від 20 вересня 1865 р. «завішує» силу основного закону про репрезентацію держави від 26 лютого 1861 р. та поручає крайовим сеймам розробляти засади нової конституції.

Висновок до першого розділу

Із встановленням конституційного ладу у Габсбурзькій монархії, законодавче оформлення виборчого права відображало інтереси домінуючої частини суспільства. Разом із тим виборча система великою мірою визначала соціальний склад парламенту і цим самим якість політичних рішень, а також впливала на ставлення громадян до держави і на загальний суспільний розвиток.

Формування засад австрійського парламентаризму та становлення конституційної монархії відбулося із прийняттям першої австрійської Конституції.

25 квітня 1848 року імператор Фердинанд I проголосив Конституційну грамоту Австрійської монархії, підготовлену комісією на чолі з міністром внутрішніх справ Ф.- К. Піллерсдорфом (т. зв. конституція Піллерсдорфа чи квітнева конституція). Тимчасовий виборчий закон від 9 травня 1848 р. визначав основні засади австрійського виборчого права.

Нова віха в розвитку австрійського парламентаризму була запроваджена із прийняттям централістичного Лютневого патенту та додатків до нього від 26 лютого 1861 р.

В середині XIX ст. в Австро-Угорщині було сформовано нормативно-правову базу, яка забезпечувала представництво громадян імперії в здійсненні ними своїх прав щодо участі в управлінні державою. Австрійсько-імперське конституційне законодавство стало основою демократизації тогочасного суспільства, зуміло відіграти роль каталізатора національної свідомості у провідній верстві українського населення краю, зокрема галицької інтелігенції. А це сприяло активізації подальшої боротьби за національне відродження галицьких українців.

Розділ 2. Генеза виборчого права на західноукраїнських землях після прийняття Конституції Австро-Угорщини 1867 р.

2.1. Основні засади виборчого права відповідно до положень Конституції Австро-Угорщини 1867 р.

Процес перетворення Австрії у дуалістичну державу розпочався 12 лютого 1867 р., коли імператор Франц Йосиф відновив дію угорської конституції 1848 р. і згідно з нею затвердив окремий угорський уряд на чолі з графом Д. Андраші. В окремому рескрипті він зобов'язався сам і зобов'язував своїх наступників зберігати відокремленість Угорського королівства і дотримуватись його конституції. Угорщина отримала свій парламент, повну політичну й адміністративну автономію у складі «двоєдиної держави». Іншими словами, йшлося про утворення своєрідної федерації двох союзних держав під керівництвом одного монарха. За юридичною термінологією, між Австрією й Угорщиною встановилась унія, точніше, унія між монархією та правлячою верхівкою Австрії та правлячою верхівкою Угорщини. До того ж не було розроблено спільної конституції, не було єдиного підданства: окремо існувало австрійське й угорське.

8 лютого 1867 р. імператор розпорядився скликати австрійську Державну Раду й угорський парламент. Вони прийняли важливі закони, які незабаром санкціонував імператор. Це був закон угорського сейму «Про спільні справи земель угорської корони і про порядок їх вирішення» та закон австрійської Державної ради «Про спільні справи земель австрійської монархії і про порядок їх вирішення» [87 с. 68]. Названі закони визначили коло «спільних справ» Австрії та Угорщини, які впливали з двоєдиного характеру монархії. У них підтверджувалося, що в усіх інших справах обидві країни вирішують свої справи самостійно. У результаті угоди між австрійським урядом і угорськими

магнатами багатонаціональна абсолютна Австрійська імперія у 1867 р. перетворилася у дуалістичну конституційну Австро-Угорську монархію. Остання поділялася на дві частини: Угорщину із Закарпаттям, Трансільванією і Хорвато-Славонією, що об'єднувалися під назвою Транслейтанії, і Австрію з Буковиною, Галичиною, Герцем, Далмацією, Істрією, Крайною, Моравією, Сілезією, Трієстом і Чехією. Ця частина була названа Ціслейтанією (Назва «Транслентанія» і «Ціслейтанія» походять від того, що монархія Габсбургів річкою Лейтою ділилася на дві частини.). Назва нової дуалістичної держави не відбивала, однак, дійсного національного складу держави. Ні одна з панівних націй – ні австрійські німці в Австрії, ні мадяри в Угорщині – не представляли більшості в своїй країні. Австрійці у Ціслейтанії становили всього 35,78 %, а мадяри у Транслейтанії – 45 % населення [97, с. 5]. Із загальної кількості понад 50 млн. мешканців монархії близько 30 млн. становили слов'яни.

Зміст угоди в значній мірі в тому і полягав, щоб пом'якшити австро-угорські суперечності. Кожна з двох держав, що увійшли до складу Австро-Угорщини мала свій уряд і двопалатний парламент.

Одночасно з австро-угорською угодою Державна рада прийняла 21 грудня 1867 року п'ять основних законів (Staatsgrundgesetze), які регулювали структуру органів державної влади та права громадян:

- 1) закон, що змінює основний закон 26 лютого 1861 року про імперське представництво;
- 2) основний державний закон про загальні права громадян для королівств і країв, представлених у Державній раді;
- 3) основний державний закон про створення імперського суду;
- 4) основний державний закон про судову владу;
- 5) основний державний закон про здійснення урядової і виконавчої влади [97, с. 389-402].

Ці п'ять “основних законів” склали нову Грудневу конституцію (Dezember-Verfassung) 1867 року, яка діяла в Австрії, в тому числі і на західноукраїнських землях, аж до жовтня 1918 року.

У відповідності до Закону, що змінює основний закон 26 лютого 1861 року про імперське представництво (Основний закон про репрезентацію держави від 21 грудня 1867 р.) законодавчим органом, що б виражав інтереси лише австрійської частини (Ціслейтанії) Австро-Угорської монархії, було визнано вузьку Державну раду. Угорська частина (Транслейтанія) отримала свій сейм. Поділ Державної ради на повну та вузьку було відмінено.

Основним законом про репрезентацію держави було змінено компетенцію Державної ради у частині її розмежування між державним і крайовим законодавством.

Зокрема, ст.ст. 11, 12 постановляють: Сфера діяльності Державної ради включає всі справи, що відносяться до прав, обов'язків та інтересів, спільних для всіх королівств та країв, що представлені в Державній раді, а саме:

- 1) Перевірка та затвердження міжнародних договорів (торговельних, договорів, що встановлюють нові обов'язки для держави, її частин або для окремих громадян, договори про зміну території королівств і країв, представлених у Державній раді);
- 2) Всі, справи, що стосуються військової служби (набір, термін, матеріальне забезпечення);
- 3) Регламентування бюджету державного управління;
- 4) Регламентування монетної системи і емісійних банків, митних і торгових справ, пошти, телеграфів, залізних доріг, судноплавства;
- 5) Законодавство про кредити, банки, привілеї на винаходи, про промисловість, гарантії фабричного маркування;
- 6) Медичне законодавство, заходи проти епідемій та епізоотій;
- 7) Законодавство про права громадян і націй, охорона іноземців, паспорти та перепис населення;
- 8) Законодавство про релігійні питання, права асоціацій та союзів;
- 9) Визначення порядку навчання в народних школах і гімназіях та університетах;
- 10) Кримінальне, цивільне, морське, гірниче законодавство;

- 11) Законодавство про судову та адміністративну організацію;
- 12) Законодавство про виконання конституційних законів про загальні права громадян, про суди, судову та виконавчу владу;
- 13) Законодавство про взаємовідносини окремих країв між собою;
- 14) Законодавство про форму, в якій повинні обговорюватися справи, що мають спільний інтерес із угорськими землями (ст. 11).

Всі інші законодавчі питання, які цим законом не віднесено до компетенції Державної ради, належать до відання крайових сеймів королівств і земель, представлених у Державній раді. У випадку, коли б окремий крайовий сейм вирішив, що те чи інше законодавче питання повинно бути обговорено у Державній раді, то воно переходить до компетенції Державної ради (ст. 12).

Отже, закон про репрезентацію держави від 21 грудня 1867 р. значно розширив компетенцію Державної ради у порівнянні з компетенцією крайових сеймів. З цим не погоджувались прихильники ідеї автономії країв (чехи і поляки), в результаті чого в Державній раді продовжувалась боротьба за розширення автономії країв [68, с. 27-28].

Щодо взаємовідносин уряду та Державної ради, то уряд був зобов'язаний щорічно представляти Державній раді кошторис передбачуваних на наступний рік витрат по окремих міністерствах і рубриках, план покриття цих витрат із доходів. При здійсненні витрат виконавчі органи не мали права перевищувати затверджуваний кошторис. Затверджуючи бюджет, Державна рада надавала урядові право збирати протягом наступного року встановлені попередніми законами податки. В разі несхвалення бюджету уряд втрачав «де юре» право на збирання вже затверджених раніше податків, а нових, ще не визнаних Державною радою, він взагалі не мав права стягувати.

Контроль Державної ради за адміністративними органами здійснювався у вигляді додаткових запитів (інтерпеляцій) до міністрів. Палата депутатів отримала право призначати комісії для розслідування правильності дій адміністративних органів, а міністри були зобов'язані давати відповіді цим комісіям. Виключно Державній раді належало право віддати міністрів під суд за

порушення законодавства. Суд («державна судова палата») у таких випадках складався із 6 членів Палати послів і 6 членів Палати панів. Для того, щоб віддати міністра під суд, необхідно було більше 2/3 голосів усієї Державної ради, що робило цю процедуру майже неможливою.

Уряд мав також вагомий засіб впливу на Державну раду. Так, у ст. 10 закону про імперське представництво 1867 р. було зазначено, що Державна рада скликається цісарем щорічно. Уряд мав право відкладати її засідання. У випадку, якщо Державна рада не скликалася цісар видавав остаточні розпорядження під відповідальність уряду. Передбачалось, що ці розпорядження не могли змінювати основний закон, тривалий час обтяжувати фінанси держави. Вони втрачали обов'язкову силу, якщо протягом 6 тижнів після скликання Державної ради не представлялись палатам [80, с. 89-90].

Формально палати були рівними, але ініціатива належала Палаті послів. Пропоновані урядом законопроекти в галузі військового і фінансового законодавства повинні були підходити спочатку на обговорення Палати послів і лише після прийняття рішення нею відправлялися на розгляд палати панів. Самостійно вносити поправки до такого законопроекту Палата панів не могла. Якщо Палата послів не погоджувалась із запропонованою Палатою панів поправкою, то остання мала право цілком відкинути законопроект, але не могла затвердити цю поправку.

Законопроекти з інших питань могли вноситись як до Палати послів, так і до Палати панів. У тих випадках, коли потрібна була згода обох палат, та палата, яка першою приймала позитивне рішення, повідомляла про це іншу палату. Друга палата або приймала законопроект, або пропонувала зміни, або взагалі відхиляла. Якщо законопроект був прийнятий за умови внесення змін, то він направлявся назад до палати, яка розглядала його першою, а потім переправлявся між палатами до досягнення повної згоди щодо змін. Загалом Палата панів через внесення поправок могла затягувати обговорення і прийняття незручних для неї законопроектів.

Силу закону набував законопроект, прийнятий обома палатами і санкціонований цісарем. Офіційна формула звучала так: «Законодавчою владою розпоряджається цісар зі згоди рейхсрату».

Основні положення внутрішнього розпорядку Державної ради визначали закони від 31 липня 1861 р., 15 травня 1868 р. та були доповнені положеннями від 12 травня 1873 р., яке визначало порядок діловодства Державної ради. Ст. 17 цього закону зобов'язала обидві палати розробити свої Регламенти. Палата панів затвердила його 25 січня 1875 р., а Палата депутатів – 2 березня 1875 р.

Основні положення Регламенту Палати панів були наступними: урочисте відкриття Державної ради здійснювалося особисто цісарем або скликаною ним комісією (ст. 2). Серед членів Палати панів обиралися Президент, два віцепрезиденти та секретар (ст. 3). Повноваження Президента визначалися наступним чином: Президент відкривав та закривав засідання, керував обговореннями, наділяв правом голосу, виносив питання на голосування, оголошував результати голосування, слідкував за дотриманням порядку, у випадку порушень мав право перервати або закінчити засідання, видалити із зали. Президент був представником у відносинах Палати панів з іншими інституціями. Усі документи, які видавала Палата панів повинні бути підписані Президентом (ст. 4).

Розділ III Регламенту Палати панів визначав обов'язки її членів. Зокрема, у випадку тривалої відсутності члена палати панів на її засіданнях, він повинен повідомити письмово Президента із зазначенням причин відсутності (ст. 8). Кожний депутат Палати панів повинен бути членом однієї чи більше комісій (ст. 9).

Розділ IV визначав організацію діяльності комісій та комітету Палати панів. Комісії поділялися на постійні та тимчасові. Зокрема, постійні комісії створювалися для справ: політичних, в результаті яких видавалась петиція; що стосувалися судового законодавства; фінансових. Ці комісії обиралися під час відкриття сесії на весь час її діяльності, складалися у більшості випадків із 9 членів (ст. 11). Рішення комісії було легітимним, якщо за нього проголосували

більшість членів комісії (ст. 16). Засідання Палати панів могли проводитись у формі комітету, без сторонніх осіб, які не були членами палати (ст. 18).

Розділ V Регламенту Палати панів окреслював порядок засідань, ведення протоколів та стенографічних звітів. Зокрема, ст. 20 зазначала, що засідання палати були відкритими. Закриті засідання могли проводитись на вимогу президента або 10 членів та після ухвали такого рішення палатою. Протокол засідання повинен був вестись на кожному засіданні та підписувався президентом та два секретарі. Протокол повинен був містити відомості про кількість присутніх членів палати на засіданні; подання, які обговорювалися та разом із зазначенням осіб, які їх подавали; дослівний перелік питань, поданих до голосування; результати голосувань та прийняті ухвали. До протоколу долучався список внесених петицій. Усі протоколи засідань повинні були міститись у книзі протоколів палати, в тому числі і протоколи таємних засідань (ст. 22). Ст. 24 передбачала порядок ведення стенографічних звітів. Стенографічний звіт містити усі внески, пропозиції, рішення комісій, інтерпеляції та ін.

Розділ VI визначав порядок подання внесків до Палати панів. Внесок повинен був підписаний не менше, ніж 10 членами палати, включно із внескодавцем та починатись словами «Палата зволить ухвалити». До внеску долучались обґрунтування, роз'яснення щодо його змісту (ст. 26).

Розділ VII окреслював порядок подання пропозицій до Палати панів урядом або Палатою послів. Уряд міг вносити пропозиції до однієї із палат, лише пропозиції, що стосувалися фінансового та військового законодавства повинні були вноситись, насамперед, в Палату послів. Урядові пропозиції мали першочергове значення при розгляді їх на засіданні Палати панів. Як і урядові, так і пропозиції іншої палати не можна було відкинути без попереднього обговорення (ст. 30) [37, с. 85].

У відповідності до ст. 32 президент визначав за згодою палати вкінці кожного засідання порядок денний наступного засідання та вивішував його в залі засідань.

Розділ IX розкривав процес прийняття рішень Палатою панів (I, II, III читання). I читання розпочинається з дня, коли внесок перший раз входить до порядку денного засідання палати панів та секретар зачитує його зміст. Далі вирішується чи внесок направляється до комісії чи до комітету цілої палати (ст. 34). II читання проходить у формі обговорення та голосування за окремими частинами внеску (ст. 35). III читання – це голосування за внесок загалом (ст. 37). Щодо особливих (наглих) внесків процедура могла бути скороченою (лише одне читання)(ст. 38).

Розділ X окреслював порядок виступів у Палаті панів. Члени палати, які виявили бажання доповідати по обговорюваному внеску перед початком засідання записувались у секретаря і зазначали чи виступатимуть за чи проти внеску (ст. 41). У випадку, коли під час промови виступаючий відходив від суті обговорюваного питання президент мав право його зупинити зі словами «До справи», при повторній зупинці президент мав право забрати право промови (ст. 45).

Розділ XI розкривав порядок голосування. Зокрема, ст. 48 передбачала, що для того, щоб палата могла прийняти легітимне рішення потрібна була присутність щонайменше 40 членів Палати панів. Будь-які рішення палати приймалися більшістю голосів, за винятком окремих випадків. Голосування відбувалось переважно шляхом вставання з або не вставання з місця. Іменне або таємне голосування картками могло мати місце лише у випадку особливої ухвали палати. При голосуванні картками, кожен член палати отримував картки з написом «так» і «ні», які кидав до урни. Якщо кількість карток виявиться іншою, ніж кількість присутніх членів палати, відбувалося повторне голосування (ст. 52). Керівництво палати не брало участі у голосуванні, за винятком виборів (ст. 53) [37, с. 88].

Розділ XII визначав право інтерпеляцій, яке надавалось кожному членові палати. Інтерпеляцію, яку член палати подавав до одного з міністрів або начальника окремого органу державної влади, потрібно було вручити президентові письмово щонайменше з 10 підписами. Інтерпеляція не

зобов'язувала до відповіді, та в будь-якому випадку обговорювалась на засіданні Палати панів (ст. 57). Ст. 62 передбачала скликання конференції обох палат Державної ради (щодо річного бюджету, фінансовими та військовими законопроектами).

Порядок внесення змін до Регламенту Палати панів був передбачений Розділом XV, у відповідності до якого, зміни вносились самою Палатою панів при обов'язковому повідомленні уряду.

Регламент Палати послів Державної ради був прийнятий 2 березня 1875 р. У відповідності до Розділу I керівництво у Палаті послів здійснювали також, як і в Палаті панів президент та два віцепрезиденти. Також у розділі окреслено сферу прав та обов'язків президента (ст. 6-7).

Розділ II визначав загальні права та обов'язки послів (депутатів) Палати послів. Щодо обов'язків послів, то основними з них були: обов'язкова присутність на засіданнях палати, бути членом комісій (ст. 11). Від обов'язку присутності на засіданнях звільняла лише формальна відпустка або хвороба. Відпустка на 8 днів дозволялась президентом палати, на довший термін за згодою палати (ст. 12).

У відповідності до закону від 7 червня 1861 р. послы отримували добові в сумі 10 гульденів і гроші на проїзд в обидва кінці з розрахунку: 1 гульден 32 крейцери за кожних 10 км (підстава – закон 1861 р. і розпорядження міністрів фінансів від 31 липня 1876 р.). Цих добових грошей послы могли бути позбавлені при від'їзді на більш як 2-тижневу перерву у роботі Палати послів [80, с. 91].

Предмет слухань Палати послів був визначений розділом 3, зокрема, ним могли бути: пропозиції уряду та Палати панів; внески членів палати; внески комісій; інтерпеляції та петиції (ст. 15). Порядок розгляду пропозицій уряду такий ж, як і в Палаті панів (ст. 16). Щодо внесків членів Палати послів, то кожний її член мав на це право. Внесок повинен був починатись словами: «Висока палата бажатиме ухвалити», також містити суть майбутньої ухвали,

підпис внескодавця. Якщо внесок буде виноситись на обговорення, то він повинен бути підписаний не менше, як 20 послами (ст. 18).

Порядок проведення попередніх обговорень над предметами слухань визначався четвертим розділом. Зокрема, для попередніх обговорень створювались комісії: відділами, через безпосередні вибори палатою або частина комісії створювались відділами, а частина шляхом безпосередніми виборами палатою (ст. 22). Міністрам та керівництву органів державної влади надавалось право участі в засіданнях комісій (ст. 29).

Розділ IV окреслював порядок проведення слухань в палаті (I, II, III). На слухання виносились законопроекти, які були подані урядом, Палатою панів, членами Палати послів чи комісіями (ст. 34). Порядок проведення I, II та III читання законопроектів у Палаті послів був схожим до порядку, затвердженим Регламентом Палати панів.

Для прийняття будь-якого рішення Палатою послів потрібна була присутність не менша 100 її членів (ст. 47). Засідання Палати послів були відкритими або на вимогу президента чи не менше, як 10 членів палати закритими (ст. 49). На кожному засіданні складався протокол, який повинен містити питання, що були предметом обговорення, внески разом з прізвищами внескодавців, зміст цих внесків, внески, щодо яких проводилось голосування, результати голосування та прийняті ухвали (ст. 50). На засіданнях Палати послів також велись стенографічні звіти (ст. 51).

Порядок виступів був аналогічний порядку, затвердженому у регламенті Палати панів (ст. 52). Відхід у промові від предмету промови також надавав президентові право закликати «До справи» та забрати право промови, якщо Палата послів не буде заперечувати (ст. 56). Із закликом «До порядку» президент може звернутися до послів у випадку, якщо хтось особисто образив уповноваженого до участі в обговоренні (ст. 58).

Право голосування усі послы повинні були виконувати особисто, жоден присутній депутат не мав права утриматись від голосування (ст. 59). Голосування відбувалося у спосіб вставання чи не вставання з місця. Палата

також може прийняти рішення про таємне голосування за допомогою карток. У випадку однакової кількості голосів «за» і «проти» внесок вважається неприйнятним (ст. 63). Керівництво палатою не брало участі у голосуванні (ст. 64) [64, с. 129].

Кожен депутат мав право вносити інтерпеляції до президента палати, до керівництва відділів та комісій, до міністрів або керівництва органів державної влади. Інтерпеляція повинна бути підписана не менше як 15 депутатами (ст.ст 67-68). Щодо кожної поданої інтерпеляції, незалежно від відповіді на неї повинна була відбуватись дискусія (ст. 69). Петицію можна було вносити лише через депутата Палати послів (ст. 70).

Зміна Регламенту Палати послів була можлива лише самою палатою (ст. 80).

Законодавство Габсбурзької монархії містило норми щодо особистої недоторканості та невідповідальності членів Державної ради (Закон №98 від 3 жовтня 1861 р.). Члени Державної ради не могли бути притягнуті до відповідальності, за винятком якщо палата, до якої вони належали надала згоду. Навіть, у випадку затримання депутата на місці злочину на вимогу палати він повинен бути звільнений з-під арешту.

Щодо структури Державної ради, то вона залишилась такою ж, яка була визначена Лютневим патентом 1861 р. Змінено лише кількість послів, яка зменшилась із 343 до 203 та їх пропорційна кількість від окремих країв залишилась такою ж [28, с. 45-46].

Нормативно-правовим актом, який мав визначальне значення для становлення української політичної еліти у середині XIX ст. серед цих конституційних законів був також Закон про загальні права громадян. Основні положення цього закону були згодом закріплені в ст. 149 Конституції республіки Австрії 1920 р. і до сьогодні є основою її конституційного ладу.

Згідно з цим законом, було проголошено:

- рівність усіх громадян імперії перед законом (ст. 2);
- однакові можливості в зайнятті державних посад (ст. 3);

- свобода пересування (ст. 4);
- недоторканність приватної власності (ст. 5-6);
- таємниця листування (ст. 10);
- право подавати петиції і прохання (ст. 11);
- свобода слова й друку (ст. 13).

Також проголошувалася свобода віри й совісті за умови, що релігійні погляди не завдаватимуть шкоди державним обов'язкам громадян.

Зазначалося, що австрійські піддані мають право свободи вибору професії та здобуття фахової освіти.

Для українців Галичини, виняткове значення мала ст. 19, якою було визнано рівноправність усіх народів імперії, право кожного народу зберігати і плекати свою мову, звичаї, традиції, релігію.

Засвідчувалося визнання державою рівноправності всіх крайових мов у школі, державних установах і громадському житті.

Загальні права мали подвійне значення. Вони виступали як принципи та договори, у відповідності до яких мали функціонувати органи державної влади. Реалізацію громадянських прав забезпечували не лише законодавчі акти, але й спеціальна інституція судового контролю за їх виконанням – Державний Трибунал. Тобто фактична можливість реалізації зазначених прав безпосередньо залежала від діяльності Державного Трибуналу. Він розглядав справи, які стосувались політичних прав, допущеними органами виконавчої влади або місцевого самоврядування. Трибунал відхиляв скарги на рішення та дії законодавчих органів, суду або приватних осіб.

Для виконання вищевказаних конституційних законів 1867 р. Міністерство внутрішніх справ Габсбурзької монархії з 10 червня 1869 р. запроваджує видання «Вісник державних законів» німецькою мовою та з перекладом на мови всіх народів монархії, в тому числі і українською мовою. В такий спосіб українське населення Східної Галичини могло ознайомлюватись із всіма оголошеннями австрійського уряду, призначеними для загального користування [66, с. 35].

Отже, в II половині XIX ст. австрійсько-імперське конституційне законодавство дало поштовх демократизації тогочасного суспільства, зуміло відіграти роль каталізатора національної свідомості у провідній верстві українського населення краю, зокрема галицької інтелігенції. А це сприяло активізації подальшої боротьби за національне відродження галицьких українців.

Отож, в середині XIX ст. в Австро-Угорщині було сформовано нормативно-правову базу, яка забезпечувала представництво громадян імперії в здійсненні ними своїх прав щодо участі в управлінні державою. Австрійсько-імперське конституційне законодавство стало основою демократизації тогочасного суспільства, зуміло відіграти роль каталізатора національної свідомості у провідній верстві українського населення краю, зокрема галицької інтелігенції. А це сприяло активізації подальшої боротьби за національне відродження галицьких українців.

Найактивніше застосовували основні засади конституційних законів від 21 грудня 1867 р. польські послы Галицького сейму. На сесії Галицького сейму, яка відбулася безпосередньо після ухвалення основних законів від 22 серпня до 10 жовтня 1868 р. польські послы виступили в Галицькому сеймі з внесенням, щоб через Державну раду вимагати розширення автономії краю. Ця думка знайшла своє підтвердження у резолюції, ухваленій 24 вересня 1868 р. основні положення резолюції були наступними: «Королівству Галичини і Володимирії з Великим князівством Краківським буде признана національна самоуправа в розмірах відповідних його потребам і окремим відносинам: 1. Сойм рішиться виключно про спосіб вибору до Державної ради. 2. Делегація сойму (...) братиме участь в діяльності Державної ради тільки в справах тому королівству з іншими частинами монархії, заступленими в Державній раді». Справи, які повинні були бути виключені з компетенції Державної ради і вирішуватись Галицьким крайовим сеймом стосувались таких питань, як організація торговельних палат та органів; фінансове законодавство; шкільництво, законодавство в справах кримінального права та кримінальної

поліції, цивільного та гірничого права; законодавство про організацію судових і адміністративних органів влади; законодавство, яке повинно реалізовувати принципи основного закону про права громадян; законодавство про відносини Галичини з іншими краями монархії. Можна погодитись із думкою відомого польського політика М. Бобжинського, який зазначав, що «програма, означена так широко, розвільняла зовсім зв'язок, який лучив Галичину з державою [98, с. 300].

Після ухвалення Галицької резолюції польське представництво Галицького крайового сейму в Державній раді розпочала заходи по її реалізації. В повній мірі впровадити в життя її не вдалося. Як зазначав М. Лозинський: «Конституційно-правні здобутки Поляків обмежили ся до того, що 17 цвітня 1871 р. іменовано з кругів польських послів «міністра без портфелю» («міністра-земляка»). Компетенція «міністра для Галичини» не була однозначно окресленою. Окрім повноважень, якими були наділені інші члени Ради Міністрів, «міністр для Галичини» мав право брати участь у вирішенні всіх справ, що стосувались Галичини також був наділений можливістю подавати письмове чи усне клопотання до «ресортового міністра» під час засідань Ради Міністрів. Якщо «ресортовий міністр» не погоджувався із думкою «міністра для Галичини» чи вдавалось дійти до компромісу в тому чи іншому питанні, в такому випадку остаточне рішення приймала Рада Міністрів. Тільки в «наглих» справах «ресортовий міністр» мав право приймати рішення самостійно, без погодження з «міністром для Галичини», проте з повідомленням про це на найближчому засіданні уряду. Загалом «міністр для Галичини» повинен був виконувати функції «мужа довір'я» польських політичних сил в центральному уряді Габсбурзької монархії.

2.2. Виборчі реформи 1873 та 1896 рр. в Австро-Угорщині та їх вплив на реалізацію виборчих прав населенням на західноукраїнських землях

Один із найважливіших етапів змін правової основи діяльності австрійського парламенту припадає на початок 70-х років XIX ст. В цей час було проведено виборчу реформу до Палати послів Державної ради, яка полягала в тому, що членів палати вибирали уже не крайові сейми, а безпосередньо населення. В такий спосіб цісар Франц-Йосип мав намір вивести Державну раду з-під впливу автономічних репрезентацій крайових сеймів.

10 березня 1873 р. Палата послів Державної ради ухвалила проект виборчої реформи (у час відсутності польських та чеських депутатів – противників цієї реформи. 2 квітня цей проект під назвою отримав цісарську санкцію.

Виборча ординація Державної ради від 3 квітня 1873 р. запроваджувала прямі вибори до Державної Ради та збільшувала кількість депутатських місць (з 203 до 353). З 353 місць для Галичини було виділено 63, для Буковини – 9.

Німецький дослідник даного періоду Г. Біндер, аналізуючи тогочасне виборче законодавство, зазначає, що після прийняття нового виборчого закону у 1873 р. змінився принцип, на якому базувались вибори до Палати депутатів. А саме, до 1873 р. вибори в більшій мірі базувались на принципі представництва крайових органів влади, а з 1873 р. – на принципі представництва інтересів [97, с. 451].

На основі принципу представництва інтересів виборці ділилися на курії (класи) за своїм родом занять, а ті, у свою чергу отримували визначений відсоток своїх представників у парламенті. Існувало 4 курії – 1) курія великих землевласників; 2) курія торговельних палат; 3) міська курія; та 4) сільська курія. На Галичину припадало 20 мандатів першої, 3 другої, 11 третьої та 27 четвертої курії.

Вибори відбувались у кожній із цих курій. Вони були одиничними або кумулятивними (одиничні – коли голосували лише за 1 посла, кумулятивні – одночасно голосували за декількох послів). Правилем були одиничні вибори. Кумулятивні вибори проводили у курії великих землевласників, курії торговельних палат та міській курії. В сільських куріях вибори були одиничними [38, с. 205].

Отже, цісар, прийнявши нову Виборчу ординацію, з однієї сторони ліквідував залежність складу Державної Ради від крайових сеймів, які втрачали право вибору послів до Державної Ради, а з іншого боку – сприяв законодавчому затвердженню в державі ідеї рівності усіх громадян перед законом та розвитку ідеї європейського парламентаризму.

Однак, у даному нормативно-правовому акті містились і деякі недоліки. Активним виборчим правом не наділялися жінки (за винятком тих, хто мав диплом про освіту або володів нерухомістю в курії великих землевласників, але і вони голосували через представників, що давало можливість для зловживань, бо такого роду представництво масово скуповували виборчі агенти). Мінімальний майновий ценз для виборця встановлювався у розмірі 20 крон прямих податків на рік. Високим залишався і віковий ценз для виборців – 24 роки. Це означало, що більше половини населення Габсбурзької монархії не допускалось до участі у виборах до парламенту. Пасивним виборчим правом, окрім перелічених вимог, потрібно було досягти 30-річного віку. У трьох перших курія вибори були безпосередні, а в четвертій (сільській) і надалі залишались посередніми (в пропорції 1 виборець на 500 «правиборців»). В сільській курії також збережено «явне» голосування, у трьох інших впроваджено таємне голосування. Для українського населення Галичини, яке становило більше, ніж 40% від населення Галичини, не могло отримати більше, ніж $\frac{1}{4}$ мандатів (на практиці ще менше), призначених для Галичини.

Наступний етап реформування виборчого законодавства був проведений у Габсбурзькій монархії у 1896 р., яким була впроваджена п'ята загальна курія,

до якої увійшли ті верстви населення, які не були представлені в перших чотирьох зазначених куріях. Кількість депутатів у Палаті послів австрійського парламенту зросла із 353 до 425. В перших трьох куріях виборці безпосередньо вибирали послів, у 4-ій та 5-ій в два етапи, через виборщиків. П'ята загальна курія обирала до парламенту 72 депутати. З них від Галичини обиралось 15. Запровадження у 1896 р. п'ятої курії збільшило кількість виборців з 1 млн. 700 тис. осіб до 5 млн. [85, с. 131].

Виборче право залишалось нерівним, наприклад, у I-й курії одного депутата обирали 64 виборці, а у V-ій – 69697. у 1897 р. українці становили в імперії 13,2% населення, а в парламенті мали трьох з 353 послів. Проведена реформа не збільшувала суттєво представництво українських депутатів у парламенті.

Отже, зародження парламентаризму, який став невід'ємною ознакою суспільно-політичного устрою Габсбурзької монархії, поступово змінювало суспільно-політичну свідомість українського народу. Український народ Галичини ставав співносієм влади, тобто громадянами Габсбурзької монархії.

Політичне значення австрійського парламенту як демократичного та репрезентаційного інституту було набагато більшим, ніж його обмежені повноваження.

2.3 Особливості виборчого законодавства до Галицького крайового сейму

Виборче право як сукупність юридичних правил, що закріплюють і регулюють у відповідності з інтересами пануючого класу і реальним співвідношенням класових сил у суспільстві участь громадян у виборі

представницьких органів держави, було нерівним для окремих соціальних груп населення.

Правові підстави організації діяльності Галицького сейму регулював Додаток до Лютневого патенту №II, літера «о» від 26 лютого 1861 р. під назвою «Галицький крайовий статут». У Розділі 1 цього статуту «Про репрезентацію краю в загальному» визначалося, що крайовий сейм складатиметься з 150 членів. Серед них автоматично ставали послами сейму так звані «вірилісти»: 2 львівські архієпископи (католицький та греко-католицький), 2 – перемиські, тарнівський та станіславівський єпископи, ректори Львівського та Краківського університетів. Решта 141 посол обиралися: з курії великої земельної власності – 44; з торгово-промислових палат (у Бродах, Кракові, Львові) – 3; з міської курії – 20; з курії малої земельної власності (сільської) – 74. Сейм утворював виконавчий орган – Крайовий відділ, який очолював маршалок. Розділ II Крайового статуту визначав повноваження крайового сейму. А саме: управляти майном краю, регулювати податки, контролювати громадські ради, і громадські справи, церкву та школу (у частині, що не суперечила чинному законодавству) та згадане вище повноваження, щодо обрання депутатів до Державної ради. Порядок виборів до Державної ради визначав додаток до Галицького крайового статуту – «Виборча сеймова ординація для Галичини». У відповідності до даного нормативно-правового акту, Галицький крайовий сейм був уповноважений висилати до Державної Ради 38 депутатів у наступному співвідношенні: від вірилістів – 9 послів; від курії великих землевласників – 4 послы; від курії міст – 6 послів; з курії торгово-промислових палат – 1 посла; з сільської курії – 18 послів. Голосування відбувалося в кожній курії окремо. В результаті цього представництво в Державній раді мало подвійний характер – депутати були репрезентантами крайової автономії та представниками інтересів певних груп (що мало на той час визначальне значення). Цісар залишив за собою право призначати президентів та віце-президентів кожної з Палат (ст. 8) [5, с.56].

Виборчий закон до Галицького сейму забезпечував у ньому цілковиту перевагу шляхти у будь-яких умовах.

По-перше, до складу сейму автоматично входили т.зв. вірилісти – митрополити, єпископи та ректори університетів. По-друге, виборче право не було загальне і рівне. Всі виборці розділялись на чотири групи або курії, кожна з яких обирала депутатів до сейму.

До першої курії входили великі землевласники-поміщики, що мали табулярні (вписані до т. зв. крайової табулі) маєтки і сплачували принаймні 200 крон податків у рік. За даними 1908 року в Галичині було 2297 поміщиків [28, с.3], які становили лише 0,3 % всіх виборців, але вони обирали 44 депутати, або 27,3 % всього складу сейму. У відповідності з характером виборчого закону до сейму встановлювалося, що співвласникам одного табулярного маєтку належав один спільний голос.

Виборці цієї курії поділялися на 16 округів, з яких краківський обирав 6 депутатів, львівський – одного, останні – переважно по три, часом по два. Кількість виборців у цих округах коливалася від 268 (краківський) до 76 (львівський). Всього було їх у Західній Галичині – 680, у Східній – 1617, разом 2297 (0,3% всіх виборців). В курії великої власності 1 депутат припадав на 52 виборці. На підставі офіційних статистичних даних припадало на одного депутата цієї курії в середньому 99287 крон безпосередніх податків і 66287 га табулярної власності.

Друга курія була представлена торгово-промисловою буржуазією, організованою в трьох існуючих у Галичині торгово-промислових палатах – у Львові, Кракові і Бродях. Перша нараховувала 48 членів, друга – 38, третя – 30. Вони обирали 1,9 % усіх депутатів сейму. На одного депутата припадало в середньому 39 виборців [4, с.125].

Члени торгово-промислових палат походили з виборів, які проводилися в двох секціях: торговій і промисловій. Кількість тих, що мали право голосу в окрузі краківської палати, становило в 1911 році в торговій секції 11711 осіб (фізичних і юридичних), в промисловій секції – 10162; для Львова маємо цифри

15812 і 7998; для Бродів – 13972 і 6409. Ці уповноважені до голосу купці і промисловці (також юридичні особи) поділялися на три (в Бродах тільки два) виборчі кола в залежності від величини сплачуваного прибуткового податку. Так, наприклад, у торговій секції Львівської палати до першого кола належали ті, які сплачували понад 600 крон, до другого – від 24 до 600 крон і до третього – від 6 до 24 крон. У Кракові і Бродах межі були різні, назагал однак нижчі. Цей поділ приводив до того, що в названій Львівській секції в першому колі голосувало 125 осіб, у другому – 7105 і в третьому – 11582. Таким чином, і тут засада представництва інтересів знайшла своє класичне вираження.

До третьої курії входила велика міська буржуазія деяких міст, а також адвокати, лікарі і т.д. В залежності від сплачуваного податку виборчим правом користувалися ті, які належали до перших 2/3 списку виборців, починаючи від найвище оподаткованих. Крім того, виборче право мали тут особи незалежно від податку, а на підставі освіти і посади. Виборці обох міських курій становили 6,49% населення, але вони обирали 14,3% депутатів. У 1908 році в цих куріях було 64084 виборців (8,9% загальної кількості виборців до сейму), але вони обирали 19,3 % депутатів. Таким чином, на одного депутата в середньому припадало 2264 виборці.

Якщо перші три курії обирали своїх депутатів безпосередньо, то вибори в четвертій, сільській, курії були двоступеневі: на 500 правиборців, звичайно, вибирався один, який мав право голосувати за того чи іншого кандидата в депутати. Правиборців у цій курії було в 1908 році 650586 чоловік (90,8 % від загальної кількості виборців), але обирали вони всього 46 % депутатів, тобто на одного депутата в середньому припадало 8764 виборці.

До четвертої виборчої курії входили селяни, які платили безпосередні податки не нижче 8 крон на рік. Решта виборчого права не мали. Отже, міські робітники і сільська біднота були позбавлені виборчих прав. По цій курії в переважній більшості обиралися представники шляхти, рідше – сільського духовенства та інтелігенції і дуже рідко – самі селяни. У 1876 році до Галицького сейму обрано з сільської курії 17 поміщиків, з них 3 графів, 9

повітових старост, а намісник Галичини граф А. Потоцький був обраний аж у чотирьох округах. Очевидно, поміщики були обрані і в перших трьох куріях. Селян у цьому складі сейму було тільки двоє. Відкриваючи сесію сейму, голова, посміхаючись, заявляв, що, мовляв, селяни “добровільно віддалились під опіку шляхти, бо вона дбає про долю всього населення краю”. А коли через сім років пани зробили так, що ні одного селянина не обрали до сейму, його голова безсоромно заявив, що «сільський люд радо піддається під опіку шляхти, як природного свого провідника» [64, с.457].

Шляхта не допускала до сейму депутатів-селян. Один з поміщицьких депутатів відверто казав: «Знаємо, що було б не добре, а шкідливо... коли б селяни самих селян обирали. Ми цього зовсім не бажаємо». А кардинал С. Сембратович з трибуни сейму заявив, що для депутатів-селян «тут у палаті, хоч селянин платить податки і дає рекрута, місця немає» [64, с.458].

Відкрите голосування давало надзвичайно великі можливості для зловживань шляхом підкупів і терору з боку державно-адміністративного апарату, починаючи від намісника і завершуючи жандармами та лісовими і дорожніми сторожами. Чималу роль у цій справі відіграла більша частина галицьких єпископів і митрополитів, які автоматично входили до складу Галицького крайового сейму. Вони, явно чи приховано вислужуючись перед австрійським урядом, погоджували з ним кандидатури і через церкву морально впливали на маси віруючих. Були навіть випадки, коли митрополити вживали репресивних заходів щодо священників-депутатів, які не хотіли дотримуватися їх позицій у сеймі.

Виборче право до Галицького сейму було нерівне. Загальна кількість виборців становила ледве 9-10 % населення. «Таким чином, – писав польський історик і публіцист Л. Василевський, – переважна кількість населення не має можливості впливати на справи, які її стосуються. Про інтереси тієї частини населення дебатують люди, які цих інтересів добре знати не можуть і не хочуть їх захищати» [72, с.45].

Відкрите голосування і грубі зловживання під час проведення виборів до сейму мали масовий характер і були відбитком існуючої соціально-економічної системи, безпосереднім наслідком антинародного, формального законодавства Австрії.

У даному випадку варто згадати про сильний урядовий натиск при виборах і методи усування небажаних правлячим колам кандидатів, який широко практикувався в Галичині. «Не хочу говорити, – заявив з трибуни сейму один депутат, – що в нас є майже при всіх виборах так звані урядові кандидатури, про те всі знаємо і знаєте, панове, що жандарми в тих справах мають дуже великий вплив. Що стосується їх діяння при виборах, то скажу, наприклад, що в Турці били жандарми кольбами виборців, заводили їх до в'язниці на те тільки, щоб пізніше після виборів звільнити».

Майже кожні вибори до сейму були відтак предметом широкого обговорення і в самому сеймі, і в австрійському парламенті. Депутати-українці наводили багато фактів грубих зловживань, які нерідко поєднувались з людськими жертвами і стверджували, що «така анархія зверху є в нас традиційною і систематичною при всіх виборах і переконує український народ в тому, що для нього в Австрійській державі немає законів і правового захисту». Виборчі зловживання починалися звичайно з того, що повітові старости і війти по селах не оголошували час проведення правиборів. Так, Мостиський повітовий староста Петруський публічно заявив, що селяни хоча б і на голову стали, але не довідаються про час правиборів. Золочівський повітовий староста Родер провів у Зборові правибори тоді, коли всі ще спали.

У Бортові цей же староста виборця І. Бикара виставив за двері і двічі вдарив його по обличчі, а в Ольшаниці обізвав одного селянина свинею, коли він проголосував за небажаного йому кандидата. В с.Перекуси Калуського повіту правибори проводив окружний шкільний інспектор Домбровський. Два урядові кандидати одержали по 3, а народний кандидат – 7 голосів, але інспектор приписав голоси, віддані за останнього, двом першим. Крім того, він дописав ще додатково трьох виборців, яких не тільки в приміщенні для

голосування, але і в селі не було. В с.Передмістя Бучацького повіту правибори проводив комісар Бідерман. Кандидатами у виборці були вїйт Д. Логуш і радикал О. Табачук. Перший одержав 2, а другий – 14 голосів, але це аж ніяк не перешкодило оголосити обраним вїйта [72, с.50].

Під час тих же виборів до сейму вїйт с.Грушки Тлумацького повіту навмисно не повідомив своїх односельчан про термін правиборів. У призначений день він пішов нібито на ринок у Тлумачі, але насправді бічними стежками повернувся в село, а слідом за ним до сільської канцелярії під'їхали декілька возів з двірськими слугами. Тими ж бічними дорогами пробрався до села і виборчий комісар, секретар повітового староства Ковальський, і почав проводити вибори. Але коли збіглися селяни, комісар відклав вибори і хотів від'їхати надісланим місцевим поміщиком фургоном. Проте селяни не дозволили йому це зробити, за що і були притягнені до судової відповідальності. Суд засудив М. Ровенка до 5 місяців і О. Памарчука до 4 місяців позбавлення волі, а І. Окуня та М. Олійника до 14 днів арешту.

Депутати віденського парламенту вимагали ретельно розслідувати ці та аналогічні виборчі зловживання і суворо покарати винних, але тодішній прем'єр-міністр Кербер виступив проти цієї пропозиції і цинічно заявив, що вибори в Галичині були проведені спокійно, без будь-яких порушень.

Висновок до другого розділу

Австрійська конституція 1867 р. закріплювала принцип рівних прав для всіх громадян держави, однак цей принцип часто порушувався. Одним з доказів цього був закон про вибори до Галицького крайового сейму, оскільки він забезпечував інтереси панівних класів, вибори мали яскраво виражений класовий характер і були нерівними для окремих соціальних груп населення.

По-перше, до складу сейму автоматично, за посадою, входили так звані вірилісти (митрополити, єпископи та ректори університетів), решта депутатів обиралась.

По-друге, виборче право не було загальним і рівним, оскільки будувалося на куріальній системі (великі землевласники, торгово-промислова буржуазія, велика міська буржуазія, сільська курія). Вибори до перших трьох курій були одноступеневі, вибори до четвертої, сільської, курії були двоступеневими, тобто не були прямими. Разом з тим, для виборців встановлювався ценз, зокрема майновий, що позбавляло багатьох громадян права брати участь у виборах. Варто зазначити, що ще одним елементом, який порушував демократичність виборчого права і права громадян, було здійснення його шляхом відкритого голосування, що часто давало можливість для зловживань шляхом підкупу і терору з боку державно-адміністративного апарату.

Склад Галицького крайового сейму визначався крайовим статутом та положенням про вибори від 26 лютого 1861 р. і діяв він до 1914 р. з незначними змінами. Так, кількісний склад Галицького сейму на початку існування становив 150 депутатів: 9 вірилістів (3 львівських архієпископів, 4 єпископів, 2 ректорів університетів) та 141 обраний депутат від курій (великої власності – 44, торгових і промислових палат – 3, міст – 20, сільських громад – 74). Згодом Галицький сейм налічував 161 депутата і складався з 12 вірилістів і 149 депутатів, обраних в куріях: великої власності – 44, торгових і промислових палат – 3, міській – 28, сільських громад – 74.

Розділ 3. Виборче право та виборчі практики на західноукраїнських землях в першій половині ХХ ст.

3.1. Правові наслідки запровадження загального виборчого права в Австро-Угорщині у 1907 р. для населення західноукраїнських земель

У кінці ХІХ ст. існуюче виборче право в Австро-Угорській монархії не забезпечувало справедливого (пропорційного) соціального і національного представництва в парламенті. У 1897 р. українці становили 13,2% населення, а у рейхсраті мали лише 9 з 353 послів, тобто менше, ніж 2,5% від загальної кількості. Причиною цього були не стільки недоліки виборчого права, а й зловживання державної адміністрації, яка перебувала в Галичині в руках поляків. Як відомо, виборче законодавство до австрійського парламенту встановлювало нерівномірне та непропорційне співвідношення депутатських мандатів від різних верств населення. Так, представники великих земельних власників та платники високих податків, що становили 0,4% загального числа населення, мали гарантовано близько 30% мандатів [84, с.131-133].

До 1896 р. існували чотири виборчі курії. Першу виборчу курію становили великі землевласники. До другої належали представники торговельних і промислових палат. До третьої міської курії входили всі міщани, а до четвертої курії сільських громад – лише самостійні господарі, які платили значні податки. Після внесення змін у виборче законодавство у 1896 р. була впроваджена п'ята загальна курія, до якої увійшли ті верстви населення, які не були представлені в перших чотирьох зазначених куріях. В перших трьох куріях виборці безпосередньо вибирали послів, у 4-ій та 5-ій в два етапи, через виборщиків. П'ята загальна курія обирала до парламенту 72 депутати. З них від Галичини обиралось 15. Запровадження у 1896 р. п'ятої курії збільшило кількість виборців з 1 млн. 700 тис. осіб до 5 млн.

В кінці XIX ст. та початку XX ст. почав визрівати наступний етап реформи виборчого права, пов'язаний з посиленням кризових явищ в Австро-Угорській монархії, яку спричинили в тому числі і міжнаціональні конфлікти. Особливо яскраво вони проявлялись на території Галичини.

У побудову моделі федерації Австро-Угорської монархії було покладено етнічний, а не історично-територіальний принцип управління. Автохтоне українське (русинське) населення Галичини проживало там поруч із іншими національностями: німцями, поляками, євреями, румунами, циганами та ін. Наприклад, після перепису населення 1910 р. кількість українців Східної Галичини складала 42,9% від усього її населення [27, с.96]. Українці були переважно селянами, тоді як німці, поляки відносили себе до домінантної еліти краю.

Через геополітичне положення галицькі землі упродовж багатьох століть були не тільки місцем перетину торговельних шляхів, але й перебували у центрі політико-правових суперечок різних суб'єктів державної влади. Як зазначає У. Уська : «внаслідок цього кожний із етносів Галичини у своїй поведінці не був і не міг бути вільним від історичної пам'яті, політичної культури, традиційної соціальної поведінки своїх етносів за межами краю. Тому-то досягнення певних консенсусів та міжетнічних компромісів саме в Галичині мало для центральної та місцевої влад принципове, хоча й не першорядне, значення» [88, с.361].

8 вересня 1900 р. цісар Австро-Угорщини Франц-Йосиф I видав декрет про розпуск нижньої палати парламенту – Палати Послів, і оголосив про проведення нових виборів.

Послами X каденції (1900 – 1906 рр.) австрійського рейхсрату від українського сегменту були обрані – від п'ятої курії – А. Кос, з четвертої – Ю. Романчук, М. Король, В.Яворський, О. Барвінський, К. Мандичевський, Е. Гладишовський, І.Длужанський. Як зазначив з цього приводу К. Левицький – «значить чотири независимі та чотири угодові послы. Независимі послы вийшли з волі народу, а угодові з волі краєвого правительства і Поляків».

8 українських послів становили лише 10,2% від усієї кількості депутатів (78) Галичини [97, с. 177].

Однією із найважливіших та найгостріших проблем для українських послів у парламенті 1900-1906 рр. було проведення нової виборчої реформи і домагання запровадження справедливого загального виборчого права. За загальне виборче право у Габсбурзькій монархії ще в кінці XIX століття почали боротьбу «молодочехи» (які з 1891 р. очолили чеське політичне життя) та християнсько-суспільний рух (австро-німецький). Очолювали останній рух представники австрійської-соціал-демократії, яка впродовж значного часу об'єднувала робітників усіх національностей Австрії. Австрійські «християнські суспільники» вимагали в своїх програмах (1896 р.), щоб усі громадяни-чоловіки, яким виповнилося 24 роки, користувалися активним виборчим правом. Соціал-демократи у резолюції «Про політичні права», яка була схвалена на партійному з'їзді в Гайнфельді (1888-1889 рр.) вимагали «введення загального, рівного, прямого і таємного виборчого права», без різниці статті, з 20-річного віку» [9, с.10]. .

Після декількох років популяризації та агітації, боротьба за загальне виборче право вступила в свою парламентарну стадію. 26 вересня 1905 р. молодочехи, соціал-демократи та інші прихильники повної демократизації виборчого права внесли на розгляд Палати Послів чотири екстрені пропозиції, які вимагали від уряду введення загального виборчого права. Через три дні подібні екстрені пропозиції були внесені від українських і польських демократичних депутатів. Українську пропозицію (26 вересня 1905 р.) вніс Ю. Романчук, крім нього її підписали послы: О. Барвінський, Є. Пігуляк, А.Гладишовський, В. Яворський, А. Кос, М. Король, М. Василько, один чеський та шість польських депутатів В пропозиції стверджувалося, що діючі виборчі правила, навіть після реформи 1896 року, не відповідають умовам часу і що «наша Палата Послів не може вважатися за дійсний вираз загальної волі народу» [93, с. 23-24].

Однак, внесені пропозиції були відхилені на засіданні парламенту 6 жовтня 1905 р., хоч більшість присутніх депутатів – 155, голосували «за», «проти» – 114 (в більшості польські депутати). Для схвалення спішної пропозиції, що зобов'язувала б уряд до акції, потрібно було більше двох третин голосів від загальної кількості депутатів (425). Противниками реформи виступили 46 членів Кола польського, 18 німців-клерикалів, 28 великих німецьких землевласників, 15 членів німецької прогресивної партії, 5 італійців та 2 «диких»-(посли, які не входили до жодного парламентського клубу).

Проте кампанія щодо впровадження загального виборчого права продовжувалася і навіть зросла тоді, коли австрійський уряд припинив свою попередню опозицію щодо проведення виборчої реформи. Приводом до зміни позиції уряду було те, що в Російській імперії 17 жовтня 1905 р. цар Микола II видав Жовтневий Маніфест, в якому проголошувалося конституційний устрій, а також тому, що в Угорщині у той час також активно розгорнулася кампанія за демократизацію виборчого права. В цій ситуації цісар Австро-Угорщини Франц Йосип I вважав, що поширення загального виборчого права призведе до зміцнення конфесійних та соціальних масових партій, ослабить буржуазно-націоналістичні групи і, отже, пом'якшить національні конфлікти, які перешкоджали нормальній роботі парламенту [94, с. 421].

Як зазначав у своїх спогадах польський політик М. Бобжинський «здавалося цісареві, єдиний засіб рятунку це – запровадити загальне рівне право для послів до парламенту, бо послы, вибрані найширшим загальною людністю, займуться її суспільними вимогами й залишать національну боротьбу» (Демкович-Добрянський намісники с. 16).

Таке рішення цісаря розцінювалось не тільки як прояв великодушності цісаря, а і як свідчення його прагнень до розбудови правової держави, в якій повинен панувати єдиний для всіх громадян закон. Внаслідок цього популярність імператора зросла, а за сміливе рішення, в народі йому було надано почесне прізвисько «Кайзер виборчого права».

В Австро-Угорській монархії намагання провести закон про загальне виборче право зустрічало спротив тих груп, що побоювалися зменшення свого політичного впливу, а саме, деяких німецьких та польських кіл, які не відкидали втрати своїх позицій у національній та політичній боротьбі в результаті проведення виборчої реформи [94, с. 421].

1 грудня 1905 р. голова Руського клубу посол Ю. Романчук виступив у австрійському парламенті з промовою, в якій зазначив, що «від початку дев'яностих років тисячі петицій надійшли від українських громад, в яких вимагається забезпечення прямих виборів до парламенту». Також Ю. Романчук висловився проти намагань окремих депутатів, щоб виборчі округи були не рівні щодо населення і щоб в окремих коронних краях були різні «ключі для розподілу мандатів». Він заперечив пропозицію одного із членів чеської парламентської фракції про те, що краї із більшим господарським значенням і вищою культурою повинні дістати більше мандатів. В наступній частині своєї промови Ю. Романчук звернув увагу на необхідність створення окремих національних виборчих округів у Галичині, із визначеним числом мандатів для польської і української національності. Також український посол запропонував надати євреям право вважатись за окрему націю в політичному відношенні, бо якщо б євреї вважалися окремим народом, то вони не трималися б так за поляків. У Галичині було 800 тис. євреїв, з них 621 тис. зараховували до поляків, 139 тис. – до німців, а 40 тис. – до українців. Врешті, за прикладом християнських суспільників, Ю. Романчук запропонував, встановити обов'язковість участі громадян у виборах. На завершення промови Ю. Романчук виразив надію, що виборча реформа доведе «народи до їхніх прав, до рівноправності» [93, с. 33].

Польський соціал-демократ І. Дашинський не погоджувався з думкою Ю. Романчука про поділ виборців за національністю, обов'язковість участі у виборах і визнання євреїв окремою національністю, як це вказували його зауваження, висловлені під час промови Ю. Романчука.

Активним промовцем від української фракції на засіданнях парламенту був також буковинець М. Василько. Він зазначав, що за діючим виборчим правом українцям належить 24 чи 25 мандатів, але фактично це нездійснене внаслідок «олігархічної жадоби» влади поляків [93, с. 34].

Своєрідною була позиція польської парламентської фракції («Польського кола»). Її голова граф Войцех (Адальберт) Дзедушицький, неодноразово змінював своє ставлення до виборчої реформи. Спочатку (після внесення у лютому 1906 р. проекту закону барона Гауча на розгляд у парламент) його позиція була негативна. Даний проект, на думку В. Дзедушицького, не був вигідний полякам, бо приводив до послаблення їх політичного впливу, зменшення кількості депутатської репрезентації у Палаті Послів і ліквідацію її солідарності, а також через те, що проект значно б збільшував українське представництво. Цей проект став початком гострої парламентської боротьби, розпочатої польською фракцією (Польським Колом) у рейхсраті в збереженні політичного становища поляків в Австро-Угорщині.

Після довгих переговорів між урядом і польською фракцією, – і вже після першого читання законопроекту, В. Дзедушицький заявив, що його фракція буде підтримувати демократизацію виборчої системи, але лише за умови, що вона буде проведена поступово і з врахуванням «правдивих суспільних порядків держави і народів». Очевидно, що він мав на увазі збереження переваги польської шляхти в Галичині в економічному та політичному відношенні [94, с. 34].

У парламентській промові 20 березня 1906 р. Ю. Романчук вніс наступні пропозиції до проекту виборчого закону: 1. Справедливий і для Австрії доцільний розподіл мандатів, не за територіальними, а національними виборчими округами (розподіл виборців на національні курії); 2. У остаточному розподілі мандатів визнати «індивідуальність людини як найцінніший капітал»; 3. Усунення нерівності Галичини супроти інших країв і в той же час відмова від «відкритого сприяння польському елементові» всередині краю; 4. Поліпшення правил про виборчі комісії з метою усунення виборчих шахрайств; також треба

утворити верховний виборчий трибунал для розслідування зловживань;
5. Питання про виборчу реформу не повинно бути сполучене зі справою збільшення крайової автономії, зокрема Галичини, бо на ділі б це було б «віданням українського народу на поталу його безсовісних противників» [9, с.11].

Починаючи з березня 1906 р. переговори про забезпечення виборчої реформи тривали як в парламенті, так і поза ним. Внаслідок ускладнень у цих переговорах барон Гауч подав у відставку і новим прем'єр-міністром став у травні цього року князь Конрад Гогенлое-Шіллінгфюрст, але вже в червні його місце зайняв барон М.-В. Бек. В ході переговорів, які мали часто характер справжніх торгів, законопроект про виборчу реформу здобув запевнення про підтримку від більшості депутатів, але коштом знецінення його демократичної суті. Остаточно в листопаді 1906 р. винятково складний законопроект був внесений на розгляд парламенту [93, с. 36].

У відповідності до даного законопроекту, Палата послів мала налічувати 516 членів, в тому числі 109 – з Галичини і 14 – з Буковини.

Активним виборчим правом наділялася кожна особа чоловічої статі, віком від 24 років і вище, яка мала австрійське громадянство та щонайменше річний ценз осілості. Пасивним виборчим правом були наділені особи чоловічої статі від 30 років і вище, які мали щонайменше 3 роки австрійського громадянства.

Виборчі округи обирали по усій Австрії, як правило, одного депутата, і лише в Галичині утворено 34 округи (міста) одномандатних і 36 округів – двомандатних (невеликі міста та села). В цих округах для обрання першого депутата треба було 50% відданих голосів плюс один голос, а для другого – лише 25%.

Як зазначав І. Вінярські: «це було створено для того, щоб забезпечити певну кількість місць для репрезентації польських римо-католиків Східної Галичини (у 1900 р. у Східній Галичині було 4 814 171 населення, з них 1 131 333 римо-католиків, 1 611 501 – розмовляли польською мовою). Менша

частина двомандатних округів (17) знаходилася в західній Галичині, а більша – 19 – східній її частині. Та друга частина охоплювала судові повіти, що належали до території Вищого львівського крайового суду. З тих 19 двомандатних східно-галицьких округів є 9 таких, які мали виключно українське населення. В цих округах врахована та можливість, що 2 вибрані послы будуть українцями. Інші 10 мають великий відсоток (26,9-41,4) польського римо-католицького населення, зважалося на то, що в цих округах мішаних етнографічно один посол буде вибраний українською більшістю, другий – польською меншістю. В цей спосіб призначено для українського населення у Східній Галичині 28 мандатів. Мандатів з міст чи із західної Галичини русини не могли б сподіватися, через невелику кількість греко-католицького населення, яке жило у містах східної частини Галичини і підкарпатських повітах західно-галицьких, у відношенні до римо-католицького і єврейського населення. Решта мандатів галицьких призначено було для польського населення» [16, с. 67].

Міські виборчі округи були явно упривілейовані; в міських округах Галичини один депутат припадав на 28 300 мешканців, в сільських – на 87 800. Особливо нерівний був розподіл мандатів у відношенні до окремих національностей. Хоч в Австрії українці були четвертою за величиною національною групою – 13,21% населення (за німцями, чехами і поляками), та законопроект давав українцям лише 6,40% мандатів, тобто один мандат на 109 тисяч українського населення. Для інших національностей це відношення було наступне: італійці – 45 тисяч, німці – 44, румуни – 57, словенці – 51, поляки – 66, хорвати (в Далмації) – 54 і чехи – 60.

Українські депутати гостро засуджували цей виборчий законопроект. 22 листопада 1906 р. Ю.Романчук зачитав заяву протесту, після чого українські депутати покинули залу нарад. Він доповів президії парламенту про те, що Руський клуб не братиме участі у подальших нарадах над виборчою реформою. На підтримку позиції української парламентської репрезентації орган УНДП «Діло» 1 листопада 1906 р. опублікував звернення Народного Комітету

«Протест Русинів Галицької Землі», яке було спрямоване проти принципу нерівномірного поділу виборчих округів та опосередкованого розширення крайової автономії.

1 грудня 1906 р. урядовий законопроект був прийнятий Палатою Послів – «за» проголосували 194 голосів, «проти» - 63 при відсутності багатьох депутатів. Палата Панів схвалила його 21 січня 1907 р. Закон затверджений цісарем 26 січня 1907 р. [93, с. 37].

Вибори 1907 р. за новим виборчим законодавством дали позитивні для української справи зрушення. В загальному українці здобули 32 мандати (у 1900 році – 10), в тому числі 27 у Галичині і 5 у Буковині.

Важливим аспектом виборчої реформи 1907 р. у Габсбурзькій монархії також займало питання забезпечення законності виборчого процесу нормами кримінального права. Практика виборів попередніх років у Австро-Угорській монархії показала наявність фактів зловживань та порушення конституційних прав та свобод громадян у сфері виборчого процесу і вимагала негайного вирішення.

Під час виборів у Галичині 1897 р. у Східній Галичині було вбито 8, поранено 29 і заарештовано понад 800 осіб, а у післявиборних судових процесах в Галичині було засуджено 149 осіб загалом до 65 років 11 місяців і 25 днів тюремного ув'язнення [58, с.75]. .

Однак з початком ХХ століття австрійська влада не могла далі офіційно залишатись байдужою до зловживань. Під тиском постійної критики та звинувачень від українських депутатів, 26 січня 1907 р. австрійським парламентом було прийнято Закон «Про карно-правні постанови для охорони свободи виборів і зборів».

Закон складався з трьох розділів: 1. Постанови для охорони свободи виборів; 2. Про охорону свободи виборів; 3. Кінцеві постанови та 20 параграфів. Даний закон став одним із перших нормативно-правових актів в області кваліфікації злочинів, пов'язаних з порушенням виборчого процесу у Габсбурзькій монархії.

Законодавець визначив наступні види злочини, за які передбачалась кримінальна відповідальність: 1) підкуп виборців; 2) прилюдне пригощання виборців стравами та напоями; 3) примушення до невиконання обов'язку голосувати чи голосувати неналежним чином; 4) поширення неправдивої інформації на виборах; 5) фальсифікація виборів; 6) гальмування виборів; 7) неналежне виконання виборчого права; 8) псування виборчих документів; 9) порушення таємниці виборів; 10) погрози кандидатам в депутати; 11) скоєння проти кандидатів в депутати протиправних дій; 12) неповага до виборчої комісії чи скоєння проти них протиправних дій.

Відповідальність за дані злочини була різна. Серед них можна назвати арешт на термін від одного тижня до шести місяців «суворого арешту». За пригощання виборців у шинках та інших публічних місцях стягувався грошовий штраф від 10 до 20 крон (§4), а за незаконну участь у виборах штраф міг сягати до 200 крон (§16). У випадку ж доведення факту хабара (його дачі чи прийняття) під час виборів, на винну особу чекало ув'язнення, а вилучений хабар передавався до «фонду убогих громадян» (§3).

У Габсбурзькій монархії на початку ХХ ст. було чинне Кримінальне уложення 1852 р. У ньому не існувало окремого розділу про злочини проти виборчих прав громадян. Однак певні посилання у законі на кодекс можна прослідкувати. У §13 «Виборча комісія», законодавець зробив пряме посилання на §101 Кримінального уложення Австрії «Комісаря виборчого, членів комісії виборчої та її письмоводця треба уважати урядниками в понятті параграфу 101 карного закону, а виконуючи свій уряд, користуються вони охороною, яку признає карний закон особам начальства» [39, с.40].

Осудження громадянина за проступки, що визначені у § 3, 5, 7, 8 і 10 Закону, тягло за собою позбавлення винної особи активного і пасивного виборчого права на шість років. При цьому слід відмітити, що визначити факт провини громадянина та винести йому вирок мав право лише виключно суд.

Слід також відмітити, що депутати Державної ради і крайових сеймів володіли імунітетом.це положення було зазначено в Імперському законі від 3

жовтня 1861 р. Так, в §1 названого закону зазначалось, що депутати не могли бути притягнуті до відповідальності за голосування та висловлювання своїх думок при виконанні своїх обов'язків. Далі, у наступному параграфі, членам Державної ради і крайових сеймів гарантувалось право на заборону до притягнення їх до відповідальності, окрім випадків, коли їх було схоплено на місці скоєння злочину. Однак і в такому випадку, суд зобов'язаний був повідомити сейм чи парламент про такий інцидент .

Під час проведення виборів держава стикалась і з іншими проблемами. Сьогодні одну з них називають низькою явкою виборців на вибори (абсентеїзмом). Як не парадоксально, це звучить, але ця проблема виникла ще наприкінці ХІХ ст. Потрібно також відмітити, що активне виборче право громадян в Австро-Угорщині розглядалось скоріше як почесний громадянський обов'язок. Чому ж на території Галичини була така низька явка виборців?

По-перше, кожні вибори мали свої особливості і проводились не в однакових умовах. Так, наприклад, виборча кампанія до Державної ради Австрії 1901 р. виявила факт низької довіри та розчарування в її діяльності серед громадян держави. Від цього органу вже не чекали плідної роботи, тому й кількість виборців значно скоротилась.

Деякі з виборців, налякані проведення попередніх так званих «баденівських виборів», боялись прийти на виборчу дільницю. Потрібно відмітити, що в деяких випадках спрацьовували різноманітні махінації з датою та часом проведення виборів і виборці просто не володіли інформацією. Але у більшості випадків виборці просто не вірили у реальну можливість організації належного порядку виборів та в гарантії своєї безпеки. І хоча після реформування виборчого законодавства у 1907 р. активізація виборців значно зросла, вона рідко коли перевищувала 60% від загальної кількості виборців [43, с.85].

Діяльність українських депутатів австрійського парламенту також сприяла тому, що на початку 1914 р. було ухвалено нову систему виборів до сейму та новий Крайовий статут. Куріальна система ще зберігалася, але в

сільській курії було введено безпосереднє голосування й додано нову курію загального голосування. Галицький сейм повинен був складатися із 228 депутатів, з яких 62 мандати повинні були для українців. Українцям гарантувались постійні місця в робочих комісіях сейму та крайових установах.

Закріпити ці здобутки не вдалося, оскільки почалася Перша світова війна.

Дослідження діяльності українських депутатів X каденції (1900-1906 рр.) за проведення виборчої реформи по забезпеченню загальних, рівних і таємних виборів дозволяє глибше пізнати історичні процеси в Галичині, що перебувала тоді під владою Габсбурзької монархії, розкрити складність і суперечливість суспільно-політичних процесів в тогочасних умовах. Зміна виборчого законодавства Габсбурзької монархії у 1907 р. стала певною віхою для українців Галичини. Вона дала можливість широким народним масам брати участь у виборах, здобувати досвід політичної боротьби. Все це зумовило вступ галицьких українців у новий етап визвольних змагань. Польсько-українське протистояння схилилося в українську сторону, а в австрійському парламенті вперше з'явилося значне українське представництво. В цих умовах австрійський уряд змушений був виробити нову політику щодо українського населення імперії.

3.2. Виборчі кампанії 1907 р. та 1911 р. у Габсбурзькій монархії та участь у них українського населення.

Проведена у 1907 р. реформа виборчого законодавства дала змогу українському населенню парламентськими методами відстоювати свої національні і політичні права. В цей період значно зростає політична активність українського населення Галичини, яке стало глибше усвідомлювати свої національні державницькі інтереси, і відстоювати їх належало українському

представництву в австрійському парламенті. Виборча кампанія 1907 р. висвітлює тогочасний рівень правової свідомості українців Галичини і їх участь в суспільно-політичних процесах державного розвитку.

Суспільно-політичне життя початку ХХ ст. у Галичині характеризувалося активною боротьбою населення за проведення виборчої реформи до австрійського парламенту, а саме за впровадження загальної, рівної, безпосередньої участі у виборах всього населення Австро-Угорської монархії. Впровадження загального рівного виборчого права було надзвичайно важливим для українців Галичини, адже діюче на поч. ХХ ст. виборче законодавство не відповідало їх національним інтересам. Українські депутати австрійського парламенту Х каденції (1900-1906 рр.), під час якої відбувалась підготовка до зміни виборчого законодавства, приклали багато зусиль, щоб виборча реформа надала українському населенню Габсбурзької монархії таке число місць в парламенті, яке відповідало б територіальним розмірам краю та відсотку населення імперії. Активізація демократичного руху всіх народів багатонаціональної конституційної парламентської Австро-Угорської монархії та окремих її верств населення, позбавлених загального виборчого права, спонукали владу прийняти 26 січня 1907 р. нове законодавство про вибори до парламенту – «Закон виборчий до Ради Державної». Хоча цей закон містив ряд нових позитивних норм, які забезпечували демократичні і рівноправні вибори, однак він і надалі обмежував можливості українців Галичини на рівноправну участь у виборчих змаганнях у порівнянні з іншими національностями, що населяли імперію [8, с.10].

У відповідності до нового виборчого закону, австрійський парламент складався з двох палат – Палати Послів і Палати Панів. Палата Панів призначалася імператором з найвідоміших громадян імперії та верхівки духовенства. Палата Послів обиралася шляхом загального, рівного, безпосереднього й таємного голосування. Вона налічувала 516 членів (до 1907 р. – 425), представникам Галичини було надано 109 депутатських місць (до 1907 р. – 78).

Активним виборчим правом наділялася кожна особа чоловічої статі, віком від 24 років і вище, яка мала австрійське громадянство та щонайменше річний ценз осілості. Пасивним виборчим правом були наділені особи чоловічої статі від 30 років і вище, які мали щонайменше 3 роки австрійського громадянства.

Територія Галичини була поділена на 70 виборчих округів. Вони охоплювали 6275 громад (з них 950 німецьких, 15160 польських та 6680 українських). Виборчі округи обирали в усій Австрії, як правило, одного депутата, і лише в Галичині утворено 34 міських одномандатних округи, а також 36 двомандатних округи для невеликих міст та сіл. У двомандатних округах для обрання першого депутата треба було 50% відданих голосів плюс один голос, а для другого – лише 25% [93, с.35].

Територія одномандатних міських виборчих округів у Галичині була поділена нерівномірно. У Західній Галичині міста з меншою кількістю населення, як наприклад, місто Тартаків (1735 мешканців), було зараховано до міського виборчого округу, тоді як у Східній Галичині до таких округів зараховувались лише більші міста, як Збараж (8310 мешканців), Підволочиськ (5176 мешканців), Скалат (5728 мешканців), Тереховля (8283 мешканців), Гусятин (5736 мешканців), Городенка (близько 11 тис. мешканців), Яворів (близько 10 тис. мешканців), Тисмениця (близько 8 тис. мешканців) і Борислав (понад 10 тис. мешканців). Якщо в східногалицькому місті поляки не становили більшості населення, то до міського округу включались окремі польські громади навколишніх сіл, як наприклад, це було зроблено у Самбірському виборчому окрузі, що надавало переваги у виборах польським кандидатам [8, с. 11].

Сільські громади Галичини голосували у 36 двомандатних виборчих округах, з яких 16 було у Західній Галичині, а 19 (10 двомандатних – польсько-українських та 9 українських) – у Східній Галичині.

Сільські виборчі округи в Галичині були поділені також нерівномірно. Зокрема, у Західній Галичині найбільший округ Кросно охоплював 169611

мешканців, а найменший – Бяла – 116343 мешканців, тоді як у Східній Галичині, де в основному проживало українське населення, найбільший округ Борщів налічував 290625 мешканців, а найменший – Броди – 176266 мешканців.

У Австро-Угорській багатонаціональній імперії українці були четвертою за величиною національною групою – 13,21% населення після німців, чехів і поляків, та виборчий закон 1907 р. давав українцям лише 6,40% парламентських мандатів, тобто один мандат на 109 тисяч українського населення. Для інших національностей це відношення було наступне: італійці – 45 тисяч, німці – 44, румуни – 57, словенці – 51, поляки – 66, хорвати (в Далмації) – 54 і чехи – 60 [16, с.285].

Впровадження нового виборчого закону «створено в Галичині спеціальні постанови для українців, які на половину вкоротили їхні виборчі прав», - заявляв у парламенті Український клуб. Не зважаючи на всі недоліки нового виборчого закону для українців це було переломним моментом в історії Галичини і означало початок кінця неподільного панування польської шляхти в цьому краї, а для українців – початком «нової ери в наших визвольних змаганнях».

Початок виборчої кампанії за загальним виборчим правом був призначений на 18 лютого 1906 р. Проте виборча агітація серед українського населення у Східній Галичині розпочалася ще в період боротьби за загальне виборче право. У грудні 1905 р. і січні 1906 р. у східних повітах Галичини відбулося 544 політичних віча, тобто від останніх місяців 1905 р., і тривала аж до весни 1907 р., коли закінчились перші загальні вибори. Довга українська кампанія за загальне виборче право – справжня громадська мобілізація галицьких українців – перетворилися на передвиборчу агітацію. Молоді українські політичні партії вступили у передвиборчу боротьбу самостійно, проте в окремих випадках дійшло до формальних або частіше до фактичних погоджень, не тільки між українськими партіями, але й з опозиційними польськими та єврейськими партіями [93, с. 38].

Хід виборчої кампанії яскраво висвітлював тогочасну розстановку політичних сил в Галичині. Українці розпочали виборчу боротьбу розділеними на 2 напрями: москвофільство та українство. До українства входили три політичні сили: Українська націонал-демократична партія, радикальна та соціал-демократична. Українство і москвофільство протистояли одне одному, як два ворожих табори. Поляки були ворогами обох таборів, проте намагалися використати москвофілів для послаблення українського національного руху.

I. Вінярські у своєму дослідженні «*Rusini w Radzie Panstwa (1907-1908)*» зазначає: «Декілька місяців перед виборами здавалося, що компроміс між цими двома частинами можливий, зважаючи на те, що голоси про взаємодію виходили від обох блоків. Існувала реальна небезпека того, що українське населення Східної Галичини розділить свої голоси навпіл, то це створить вигідну ситуацію для польських сил. Проте до компромісу не дійшло. Більшість представників українства вирішила розірвати всі компроміси з москвофілами, вважаючи їх неприродними. І виступати на виборах самостійно [8, с.12].»

Газета «Діло» вказала на причину відмови від співпраці. Москвофіли вимагали відступлення їм половини (14) мандатів, прощтовхування в одному із округів В. Дудикевича, завзятого ворога українства, та також приєднання майбутніх депутатів до російської декларації у парламенті. Ця вимога видалася українцям занадто великою. Москвофільська «Руська Рада» виступила у квітні 1907 рр. з власною виборчою відозвою, в якій у загальній формі сформулювала основні постулати своєї програми: москвофільські депутати будуть захисниками селян і аграрної реформи; будуть представниками єдності всього руського народу і будуть ставати в оборону Церкви і не розірваності шлюбних відносин. Москвофіли висунули у всіх сільських округах Східної Галичини своїх кандидатів.

Під час виборів до парламенту кандидати у депутати від москвофілів діяли спільно з поляками у боротьбі за депутатські мандати проти українських партій. Так, на Золочівщині москвофіл д-р Глібовицький видав спільну відозву

з поляком Обертинським проти українського кандидата. В Бережанщині польські агітатори активно агітували за д-ром Дудикевичем [15, с.11].

Співпрацю москвофілів із поляками можна пояснити наступним чином: вже перший ідеолог всепольського руху Ян Л. Поплавський, «провів основну ревізію традиційних польських поглядів на стосунок до обох руських таборів. Він переконував, що москвофільство на галицькому ґрунті не загрожує полякам ніякою небезпекою, бо його цілі зовсім утопійні і під австрійським пануванням нездійснювальні...зате москвофільство як ворог національно-руського напрямку є природним союзником поляків на Русі, бо послаблює їх найгіршого ворога – український табір... цей погляд у Східній Галичині здобув собі популярність і став провідною ідеєю в боротьбі польського націоналізму з руським.

Об'єднані політичні сили представників українства виконували провідну роль у виборчій кампанії. Агітація і боротьба цих сил була полегшена обставиною виборчого компромісу між націонал-демократами і радикалами. У них були подібні передвиборчі програми. Виборчою акцією цих двох партій керував «Народний комітет» у Львові на чолі з К. Левицьким. Газети «Діло» і «Свобода» були їх офіційними друкованими виданнями.

Погляди між українськими силами розділилися лише в питанні щодо завдань та обов'язків та особистих якостей майбутніх депутатів. Одні вважали, що депутати у парламенті повинні вести опозиційну політику, дотримуватися непримиренної позиції й бути готовими відстоювати її крайніми методами обструкції. Інші ж стверджували, що основними якостями депутата повинні бути поміркованість та основне професіоналом. До них належав Ю. Романчук, який зазначав: «Я й не був і не є противний тому, щоб наш кандидат, попри властивій кваліфікації на посла визначався також острим тоном і острими манерами. Тільки ходило і ходить мені о то, щоби се не були найголовніші прикмети його та щоби той тон і ті манери не були його єдиним тоном і єдиними манерами. Острий тон, демонстрації і галабурди роблять вражене і мають більше значіне тогди, коли походять від осіб зрештою спокійних і поважних, бо се єсть наглядний доказ великості народної кривди і народного

болю, коли навіть такі люде не можуть задержати рівноваги і виходять поза границі свого звичайного поведення» [18, с. 101].

Його підтримував К. Левицький і так висловлювався з цього приводу: "В нашій пресі і в організаціях розважувалось питання: якої нам треба репрезентації у Відні. Дехто дораджував, щоби вибрати послами кількох інтелігентів до роботи, а прочих, щоб тільки були солідарними послами при голосуваннях. Та перемогла думка, що ми повинні вибрати на послів сам цвіт нашої інтелігенції, - людей спосібних, котрі не уступали би перед репрезентантами інших культурних народів, — бо кваліфікація на агітатора не є іще кваліфікацією на посла» [18, с. 102].

Така критичність до «кваліфікації посла» зовсім не випадкова, адже за традицією, для переконання депутатів і проведення потрібного закону в парламенті необхідно було виголосити промову з відповідними епітетами і метафорами. Оцінювалися не тільки фактаж, а й побудова, стилістика і семантика тексту, інтонація і манера викладу. Такі довгі промови прийнято було застосовувати під час обговорення бюджету і від їхнього впливу, в багатьох випадках, залежав успіх цілої справи. Тому українцям потрібно було «тримати марку» серед представників інших національностей, які були у парламенті. За фаховою приналежністю найкращими ораторами серед українців були адвокати, у яких, здебільшого, відчувалася притаманна тому поколінню шляхетність і «джентельментність». Знаними українськими фракційними промовцями були Кость Левицький (6-ти годинна безперервна промова) та сеймовий депутат Семен Вітик (рекордна 10-ти годинна безперервна промова) [18, с. 103].

25 грудня 1906 р. розпочав роботу з'їзд Української націонал-демократичної партії. З доповідями на з'їзді виступили К. Левицький, В. Охрімович, А. Степанович і Л. Цегельський. З'їзд розглянув питання політичної діяльності партії і виборчої тактики під час майбутніх виборів, обговорив кандидатури на послів, висунуті від УНДП. Було зазначено, що під час виборів до австрійського парламенту всі верстви і стани українського населення Галичини

повинні виступати узгоджено і єдино. У виборчій програмі УНДП першим і найголовнішим пунктом була аграрна реформа. Її зміст зводився до формулювання майже тотожного програмі радикальної партії: вся земля і органи влада повинні перейти до рук селян. А саме – викуп великої власності державою з ціллю відступу її на доступних умовах безземельним селянам або малоземельним; викуп іпотечних боргів і забезпечення землі від нового відчуження, звільнення малоземельних селян від оподаткування. Наступні пункти стосувалися відміни всіх податків, окрім податку на дохід, відміну патронату, зменшення видатків на військо, а збільшення їх на освіту, створення нових українських гімназій і українського університету у Львові, поділ Галичини на польську і українську з власними крайовими органами влади і представництва. Ці заходи мали створити умови економічної незалежності і культурного розвитку, також забезпечити реалізацію громадянських прав і свободи українського народу в імперії.

Радикальна партія виступала із власною виборчою програмою, яка була ухвалена на з'їзді у Львові 24 грудня 1906 р. Вказувалося, що «партія буде попірати тільки тих кандидатів на депутатів, які дають запоруку, що допоможуть народові до виборення економічної та політичної незалежності австрійської України від Відня і від галицької Польщі» [8, с. 10].

Програма висувала на перший план аграрну реформу з більш доступним формулюванням для широких мас, ніж у програмі народно-демократичної партії, а саме – перехід всіх ґрунтів шляхти, держави і Церкви у власність селян. Далі йшли вимоги, ідентичні до положень програми народно-демократичної партії. Відмінність була лише у тому, що радикальна партія ставила ще й антиклерикальні вимоги: відділення Церкви від держави та узаконення обов'язкових цивільних шлюбів. Духовенство радикали вважали однією з основних перешкод для здійснення програмних заходів, а майбутнє українського населення Галичини бачили виключно у єдності з Наддніпрянською Україною. Кінцева мета цієї єдності – «щоби повстала вільна,

неподільна козацько-республіканська Україна без попа, пана і хлопа, сягаюча від Сяну по Кавказ» [62, с. 430].

Активну участь у виборчій боротьбі також брала українська соціал-демократична партія. Вона була заснована на засадах міжнародного соціалізму, тому не виступала із власною виборчою програмою. Подібно до інших крайових підрозділів соціал-демократичної партії Австрії як основний пункт програми українські соціал-демократи у передвиборчій програмі висунули вимогу автономії української частини Галичини. Цей пункт був також у програмі австрійських соціал-демократів.

Особливістю тактики проведення виборчої кампанії 1907 р. українськими кандидатами стало питання про компроміс із партією сіоністів.

Т. Андрусак у статті «Українсько-жидівська коаліція» зазначає: «Результатом цієї коаліції було обрання трьох жидівських депутатів від Східної Галичини. Так, від 60 сільського, змішаного округу (Бучач, Підгайці, Монастириська, Вишнівчик) було обрано львівського адвоката д-ра Генрика Габля, від 69 сільського, змішаного округу (Чортків, Теремовля, Микулинці, Будзанів) професора Артура Малера, від 31 міського округу (Броди) – Адольфа Штанда. Це був перший виступ на політичній арені жидівських політичних діячів, а згадані послі були першими жидівськими депутатами вищого законодавчого органу влади не тільки в Австро-Угорщині, але й у світі. Тут необхідно підкреслити, що мова йде про жидівських послів, тобто про таких, які виразно диференціювали себе як представники жидівського народу, а не послів чи депутатів жидівської національності, які обиралися як представники різних політичних партій, скажімо, польських чи німецьких. Такі, безперечно, були й раніше.

Жиди ж повинні були підтримати українського кандидата на виборах у 15 міському окрузі (Тернопіль). Проте жидівським політичним лідерам не вдалося достатньо оволодіти передвиборчою ситуацією, і по згаданому виборчому округу пройшов польський кандидат» [8, с. 15].

19 квітня 1907 р. Народний комітет видав головну виборчу відозву «До русинів галицької землі». У ній зазначено, що метою політичної діяльності наших народних заступників мусить бути «боротьба в ім'я народної самоуправи, горожанської свободи, господарської незалежності і питомого культурного розвою українсько-руського народу в Австрії. Нові послы в основному повинні дбати про захист інтересів селян-хліборобів та домагатися земельних реформ».

Передвиборча агітація у Галичині перетворилася у потужний національно-політичний рух. Керівництво українських партій застерігало не вживати силових методів і погроз, щоб їх не використала влада для обґрунтування репресій проти українських сил. У зверненнях звучав заклик одностайного і солідарного виступу усіх верств українського населення – селян, міщан, робітників та інтелігенції для досягнення мети. У передвиборчу агітацію активно включилася й українська університетська молодь. У пресі, на зборах організацій і товариств розглядалися питання економічного, політичного, культурно-освітнього характеру. За допомогою цих зібрань українські кандидати в депутати до австрійського парламенту намагалися піднімати політичну свідомість та активність усіх верств населення.

Щодо польських політичних сил, які брали участь у виборчій кампанії 1907 р., як зазначає відомий дослідник польських політичних партій Ю. Михальський, то до виборчого марафону всі соціальні верстви польського суспільства, крім багатих землевласників, прийшли сформованими у політичні партії зі своїми статутами та програмами. До найбільш впливових відносились: консерватори (станьчики), які вважались партією влади у Галичині, польські демократи, їх союзники – людовці, та польські ліві сили в особі соціал-демократів. Основною об'єднавчою метою усіх польських партій під час виборчої кампанії 1907 р. стало ослаблення українського табору. Адже чим менше представників українського населення Галичини пройде до парламенту, тим більше шансів залишалося полякам для збереження польського характеру правління в краї. З метою послаблення виборчої агітації українців та

досягнення певного політичного компромісу між польськими партіями Галичини Посольське Коло Польське в грудні 1906 р. схвалило рішення створити єдине передвиборче об'єднання всіх польських галицьких партій під назвою «Рада Народова». Згідно з програмним документом новоствореної організації, метою Ради Народової була «оборона національних інтересів» польської суспільності Галичини. Рада уособлювала «солідарність Кола Польського» та всього польського політичного табору. Під час виборів завданням Ради було провести якомога більше польських представників до парламенту. Центром розміщення Ради Народової було місто Львів. Керівником цієї політичної структури в 1907 р. було обрано Т. Ценського – активного діяча Сторонництва національної демократії [16, с. 90-92].

Створення Ради Народової мало на меті створити противагу зростаючим впливам українських сил в Галичині.

На жаль, українські політичні партії не мали змоги належним чином протистояти польській політичній експансії та проводити активну виборчу агітацію у всіх виборчих округах з однаковою силою: нестача коштів та підготовлених агітаторів була цьому перешкодою. Найбільш активними та найвпливовішими були – радикальна партія та УНДП.

У виборах 1907 р. до австрійського парламенту на основі загального виборчого права українці Галичини здобули 27 мандатів. Це було найбільше українське представництво Галичини у австрійському парламенті після 1861 р.

Поляки Галичини у виборах 1907 р. до австрійського парламенту здобули 76 депутатських мандатів. Проте І. Вінярські характеризує результати виборів польською «поразкою», бо українські кандидати здобули 45,75% всіх голосів виборців, хоча в Галичині у 1900 р. було лише 42,2% населення, що розмовляло українською мовою, а на польських кандидатів припало 50,82% голосів, хоча згідно статистичних даних у 1900 р. 54,76% населення розмовляло польською мовою [66, с. 18].

Українська представництво у парламенті утворило Русько-український клуб. Новоутворений клуб налічував 30 депутатів (25 із Галичини та 5 – із

Буковини). До нього увійшли представники націонал-демократів: Юліан Романчук, Євген Олесницький, Кость Левицький, Теофіль Окуневський, Григорій Цеглинський, Євген Петрушевич, Олександр Колесса, Станіслав Дністрянський, Володимир Охримович, Євген Левицький, Тит Войнаровський, Данило Стахура, Степан Онишкевич, В'ячеслав Будзиновський, Йосиф Фолис, Михайло Петрицький, Тимотей Старух; радикалів: Кирило Трильовський, Лев Бачинський, Микола Лагодинський; москвофілів: Михайло Король, Василь Давидяк, Володимир Курилович, Дмитро Марков, Микола Глібовицький і 5 буковинських послів (Микола Василько, Єротей Пігуляк, Ілля Семака, Антін Лукасевич і Микола Спину). Лише соціал-демократи Семен Вітик і Яцко Остапчук вступили до загальноавстрійського соціалістичного клубу [62, с. 444].

Ініціаторами входження москвофільських послів до майбутнього українського парламентського клубу були депутати народно-демократичні послы Ю. Романчук та М. Василько. Аргументи були такими: «...москвофільські послы будуть нам у клубі менш шкідливі, як поза клубом» [65, с. 26-27].

К. Левицький окреслював ці аргументи як теоретичні, оскільки досвід взаємовідносин українських партій з москвофілами та організаціями свідчив про неможливість єдності. Газета «Діло» писала з цього приводу: «...наші послы не схотять для п'ятох русофілів торгувати чистотою нашої національної ідеї».

М. Грушевський у «Ділі» характеризував утворення українського парламентського клубу «маніфестації єдності й солідарності українства австрійського і російського» [65, с. 27].

Друкований орган москвофілів – газета «Галичанинъ» називала приєднання москвофільських депутатів до українського клубу зрадою «русской народной идеи».

Члени Руського (українського) клубу поставили перед собою завдання: «заступництво і оборону інтересів малоруської нації для її самостійного розвою політичного, економічного, суспільного і культурного».

Основними положеннями програми Руського (українського) клубу було:

- 1) усунення сваволі властей; 2) охорона і розширення конституційних свобод;
- 3) усунення окремих постанов виборчого закону до парламенту для Галичини і виборча реформа до Галицького сейму; 4) національна автономія для українського народу на українській території Галичини і Буковини і видання мовного закону згідно XIX статті основних державних законів; 5) економічне піднесення всіх верств Галичини і Буковини, а особливо селянства через справедливе вирішення аграрного питання та забезпечення всіх робітників і безземельних селян на випадок непрацездатності; 6) справедливий розподіл податків на основі податку на прибуток і скорочення або відміна військової служби; 7) задоволення культурних потреб українського народу, а саме відкриття українського університету та інші.

Радикальна частина клубу, окрім перелічених, виставляла ще такі: 1) виборче право для жінок; 2) однорічна військова служба; 3) звільнення школи від впливу церкви; 4) відділення церкви від держави; 5) примусове відчуження землі на користь безземельних; 6) свобода розлучень і рівність замужніх і незамужніх жінок.

Лише за період з 17 червня до 24 липня 1907 р. члени Руського (українського) клубу подали до австрійського парламенту 2 офіційні заяви, виголосили 10 промов, внесли 18 загальних і 15 спеціальних поправок і подали 84 інтерпеляції. Відбулися ряд окремих засідань української фракції та її участь у роботі парламентських комісій, конференцій.

Віденський уряд відреагував на українську перемогу у виборах до парламенту. Як зазначає історик М. Демкович-Добрянський «Він, уряд, перший раз, устами президента ради міністрів, барона Бека, признав, що в австрійській монархії існує українське питання, якого центральний уряд не знав досі, але хоче зацікавитися ним». Барон Максиміліян В. Бек «був перший державний муж Австрії, що пізнав значення нашого народу для австрійської держави і розпочав заходи, щоб довести до рівноправності обох народів (польського і українського. – А.Б.)» у Галичині, – пише К. Левицький [62, с. 460].

Руський клуб 18 липня 1907 р. подав урядові меморандум, в якому сформулював усі свої вимоги. Уряд прийняв ці вимоги, бо хоч Руський клуб був і не великою фракцією, проте руські вимоги зустріли прихильність в інших партіях (в німців, чехів), які були незадоволені із впливового становища польський послів. А окрім цього, руські послы могли завадити нормальному функціонуванню парламенту при вирішенні важливих питань за допомогою обструкцій. Тому голова уряду барон Бек уклав з Руським клубом т.зв. угоду (надав протокольовану відповідь) 19 листопада 1907 р. Зобов'язання українців були: не застосовувати обструкцій під час засідання парламенту принаймні до 1908 р.

Зобов'язання центрального уряду: дбати, щоб обіжник намісника А. Потоцького від 20 жовтня 1907 р. до старостів про об'єктивність і безсторонність у трактуванні громадян обох національностей був точно виконуваний; вплинути в порозумінні з Колом Польським, щоб Галицький сейм ухвалив реформу сеймових виборів; розслідувати скарги з приводу виборчих зловживань; залагодити справу урядової мови у громадах і провести законні вибори до громадських рад; вплинути на сенат Львівського університету, щоб дати право руським студентам вписуватись до університету руською мовою і нею користуватись на іспитах; сприяти, щоб сенат утворив дві нові руські кафедри (римського права та хімії) у Львівському університеті; підтримати вимогу русинів про створення нових середніх шкіл; уряд забезпечує концесію на іпотечний банк у Львові; призначає постійні субсидії для «Просвіти», схвалює фундацію Народного Дому у Львові.

Переговори між українською фракцією та австрійським урядом викликали негативну реакцію польських політичних сил Галичини. У пресі вони вимагали пояснень найвищих чиновників і депутатів, широкого публічного обговорення й запоруки, що "польська національна справа не зазнає жодних збитків».

У другій половині жовтня 1907 р. угоду між українською фракцією та австрійським урядом обговорювало Польське коло у Відні за участю галицького намісника А. Потоцького. Переговори українців з австрійським

урядом і фактичне визнання останнім слушності їх вимог посилили серед польських політиків відчуття загрози національним інтересам.

Польський політик того часу М. Бобжинський так характеризує руську угоду з урядом: «...угода мала величезне значення для Галичини, бо давала можливість урядові втручатися у відносини між поляками та русинами та збільшила його вплив на внутрішню ситуацію в краї. Політична автономія Галичини захиталася, русини отримали підтримку центрального уряду і зміцніли. Було це наслідком також і того, що після введення в Галичині крайової автономії поляки не змогли реалізувати угоди з русинами. Намісник Галичини А. Потоцький представив дану угоду у Колі Польському, це викликало трьохденну дискусію. В результаті якої виявлено усі негативні сторони угоди та не визнано її, хоча без будь-яких активних опротестувань» [98, с. 72].

Щоб протидіяти домовленостям з українцями, голова Польської фракції С. Гломбінський розпочав переговори з М. Беком. їх результатом стало підписання «ясно окресленої, суворо таємної угоди, про яку не знало й знати не могло навіть Польське коло». Вона передбачала: підтримку урядом рішень Галицького Сейму щодо розширення галицької автономії і сфери офіційного вжитку польської мови; ведення урядом переговорів з українцями лише за згодою голови польської фракції, відсутність односторонніх «концесій» і негайного повідомлення голови Польського кола про вимоги українців. За твердженням С. Гломбінського, М. Бек намагався дотримуватися цієї угоди. Підтвердженням цьому можна вважати позицію українського парламентського клубу, який визнав обіцянки уряду декларативними і не погодився змінити опозиційне становище до виконання урядових зобов'язань [62, с.459-460].

Польський посол-соціаліст Герман Ліберман з приводу угоди так висловлювався у парламенті: «Панове русини, я вас застерігаю перед цими концесіями(...)Тут, у Відні йде все гладко, а в краї прийде розчарування. Бо в Галичині граф А. Потоцький – цісар – і там ніхто не сміє йому втручатися» [98, с. 102].

Невдовзі після створення Руського клубу між членами клубу почалися суперечки та непорозуміння. Голова Руського клубу Ю. Романчук для вирішення цього звернувся до українських депутатів із неофіційною запискою: «До всіх Вп. Пн. Товаришів, членів українсько-руського клубу парламентарного» від 14 грудня 1908 р.

Українська парламентська фракція «Русько-український клуб» проіснувала недовго. Процес її розпаду почався з виходом москвофілів. Це було не випадково, оскільки спільний союз українофілів та москвофілів був на початку його створення приречений.

Більш помірковані москвофіли у вересні 1907 р. утворили власну фракцію «Клуб Староруський» (голова В. Давидяк), до якого вступив пізніше Д. Марков як госпітант (тобто як гість). Після виборів 1911 р. Д. Марков, В. Кирилович приєдналися як госпітанти до чеської народно-соціалістичної партії.

Інша група, яка від'єдналася від Русько-українського клубу були депутати з Буковини. Причиною цього були розбіжності між галицькими та буковинськими послами щодо ставлення до австрійської влади: буковинці були більш консервативні та лояльні по відношенню до Габсбурзької монархії, ніж галичани. Це було пов'язано із тим, що у Буковині діяла система рівноваги сил між окремими національностями. Конфліктів не виникало, доки клуб вів помірковану політику, як тільки фракція у червні 1909 р. почала радикально діяти, то буковинські послы вийшли з неї і у червні 1909 р. утворили Русько-буковинський клуб (голова М. Василько)/

Найдовше у Руський клуб (Ruthenenklub – офіційна назва німецькою мовою) входили представники радикальної партії. Участь радикалів у Руському клубі сприяла зростанню його значення та збільшенню кількості його членів. Підтримку населення Галичини на виборах радикали отримали, завдяки вимогам, які вони висували, а саме: надання виборчого права жінкам, відділення церкви від держави та підтримка експропріації землі.

Участь радикалів у Руському клубі перешкоджала народно-демократичному керівництву клубу виступати у Відні у якості поважного і

поміркованого партнера для переговорів. Ситуація погіршилась, коли відбувся замах на намісника Галичини А. Потоцького.

В коментарі для віденської газети «Neues Wiener Tagblatt» представник радикального крила УНДП В. Будзиновський підтвердив, що інформація про смерть намісника викликала серед українських послів рейхсрату радість. А під враженням такого кроку українського студента висловили переконання, що це - початок боротьби народу за свої права [84, с. 56].

Найперше виважену позицію щодо замаху на А. Потоцького зайняли лідери Українського клубу в рейхсраті Ю. Романчук і М. Василько. Зосібна 15 квітня 1908 р. в тижневиках «Die Zeit» і «Neue Freie Presse» вони засудили вчинок М. Січинського як акт політичного терору, підкресливши, що довголітні утиски українців і сваволя польської адміністрації підготували «небезпечне збурення народу». Однак лідери української репрезентації так і не зважилися на оприлюднення своєї позиції в жодному з українських часописів Галичини, з чого польська преса зробила поспішний висновок, що політики не мають відваги зробити цього перед українським суспільством, побоюючись бути скомпрометованими.

Показово-зухвалою була позиція члена УРП Кирила Трильовського. Її занотував часопис «Руслан»: «Д-р Трильовський довів, що далі свого носа, далі своїх «Січей» в політиці далі не бачить. А яко чоловік не доріс до того, щоби зрозуміти і вшанувати загальнолюдську засаду, що *de mortis nihil nisi bene* (мертві нічого не просять)»

Протести етнофорів-поляків викликала спроба К. Трильовського організувати політичну маніфестацію українців на честь М. Січинського в Чернівцях.

Для одного з лідерів УНДП Є. Олесницького вбивство А. Потоцького стало серйозним ударом у справі українсько-польського порозуміння. Політик констатував: «Все пропало. Січинський знищив велику справу. З Потоцьким усе ми узгодили про польсько-українську угоду» [36, с. 37].

Вчинок М. Січинського набув значного резонансу в державі, то вже весною 1908 р. предметом дебатів у Палаті послів стало погіршення українсько-польських відносин у Галичині. Їх проведення вимагали передусім українські послы і віце-президент Українського клубу Григорій Цеглинський, які, враховуючи нові факти виборчих зловживань під час виборів до ГКС, 1 лютого і 2 квітня внесли подання про необхідність зміни адміністративної системи в Галичині.

5 квітня 1911 р. «Український парламентський клуб» в газеті «Діло» надрукував своє звернення «Русини Галицької землі!». У зверненні українські послы звітували про свою діяльність за 1907-1911 рр., а саме:

- 1) клуб голосував проти нового бюджету і проти нових рекрутських наборів;
- 2) за вимогою клубу знято з посад кількох, старост і комісарів, які зловживали даною їм владою;
- 3) не допустив нового податку на алкогольні напої;
- 4) виступав проти підвищення податку за землю (проте цей закон був прийнятий);
- 5) виступав за звільнення від заробітного податку дрібних ремісників та від ґрунтового — малоземельних селян;
- 6) за сприянням клубу скасовано оплату від судових доручень;
- 7) уряд виділив кошти на господарські потреби українців (підтримка «Сільського Господаря», заснування «Земельного Банку Гіпотечного» у Львові);
- 8) за вимогою клубу уряд почав готувати закон про зменшення часу військової служби до двох років, про введення нового справедливого кримінального права у війську;
- 9) українським послам вдалося домогтися деяких військових пільг: відпусток на час жнив для військових, вихідців із селянських сімей; допомоги з державної скарбниці для сімей незаможних рекрутів; підвищення платні солдатам; введення покарань за знущання над солдатами;

10) у соціальному плані теж було досягнуто певних результатів, зокрема: введення пенсій для робітників; прийнято закон про «надомництво», який давав право на існування дрібній торгівлі;

11) було змінено закон щодо політичних товариств (за цим законом допускалося існування філіалів, членам політичних товариств дозволялося носити відзнаки; жінки здобули право брати участь у діяльності політичних організацій);

12) у культурному плані клуб домагався заснування українського університету у Львові. Із конкретних доробків: домоглися збільшення кількості українських кафедр у Львівському університеті; відкриття української гімназії у Вижниці; виділення коштів для шкіл Українського педагогічного товариства, НТШ, «Просвіти», поставили вимогу поділу краєвої Шкільної ради на українську і польську;

13) на пропозицію українських послів Ю.Романчука було обрано віцепрезидентом Палати Послів (українець вперше став членом президії австрійського парламенту). Це означало, що у Відні визнали українську парламентську репрезентацію за важливий окремий політичний чинник (Діло. – 1911. – 5 липня. і Що робили наші послы в парламенті).

31 березня 1911 р. імператор Габсбурзької монархії видав розпорядження про розпуск нижньої палати австрійського парламенту – Палати Послів [62, с. 570].

Причиною цього рішення були наростаючі національні суперечності, що фактично паралізували діяльність цього органу і не дозволяли ухвалювати важливі державні закони.

Президія Українського клубу в парламенті 4 квітня 1911 р. Видала відозву до народу, в якій представила загальний огляд діяльності українських послів за період їх діяльності з 1907 р. Оцінюючи роботу першого парламенту, обраного на підставі загального голосування, К. Левицький писав: «Палаті послів було мож зробити закид, що вона не зуміла сконсолідуватись і супроти

безпрограмового і пасивного правительства поставити свою програму національних і соціальних реформ» [62, с. 571].

5 квітня 1911 р. Ширший Народний Комітет видав постанову про те, щоб розпочати самостійну виборчу акцію; рішучо поборювати всі русофільські кандидатури та не входити в «ніякі зносини і поборювати кандидатури групи Барвінського, що є обчислені на розбиття українського національного фронту...». На цих виборах УНДП також не вдалося порозумітися з іншими українськими партіями — соціал-демократичною та радикальною, які створили окремий блок. До неофіційних ухвал Народного Комітету належало рішення повторного обрання тих самих депутатів. Непокоячись, що уряд на виборах підтримає русофільські кандидатури та прихильників О. Барвінського, К. Левицький особисто зустрівся з австрійським прем'єром Річардом Бінертом, аби переконати його в недоцільності подібних політичних ставок. На доведення він згадав про сумні наслідки т. зв. баденівських виборів 1895 і 1897 рр., а також підтримки А. Потоцьким русофілів на виборах до Галицького Крайового Сейму 1908 року. Р. Бінерт пообіцяв, що уряд дотримуватиметься на виборах засад законності й невторчання в політичну боротьбу та, за визнанням К. Левицького, виконав цю обіцянку за посередництвом тогочасного галицького намісника М. Бобжинського.

К. Левицький зазначав, що українські політичні партії йдуть «у виборчу боротьбу з тим, що посли не покінчили ще своєї діяльності, а виборці мають рішити, чи дотеперішня діяльність їх має продовжуватися, чи ні. Тому нема в нас мови про особисті зміни в кандидатурах, докопались тільки деякі пересунення осіб, не з політичних, а з особистих причин» [62, с.572-573].

Отже, перед політичним проводом українців Галичини знову постала проблема виборів. На цих виборах українці сподівалися збільшити кількість своїх представників у австрійському парламенті, які б захищали національні права та свободи українського населення Галичини. Тогочасна газета «Діло» писала: «для нас, Українців, кожні вибори є великої ваги як раз задля більшої свободи рухів, яку ми повинні використати, для згуртування під українським

національним стягом соток тисяч виборців, для популяризації сучасних демократичних ідей».

Політична еліта українського населення Галичини активно включилася у передвиборчу кампанію. Проте, серед політичних сил не було єдності. Представники УНДП не змогли дійти до порозуміння з радикальною партією, щоб утворити спільний виборчий блок. Представники радикалів дійшли до компромісу з соціально-демократичною партією і вели спільну передвиборчу боротьбу проти УНДП. Прибічники О.Барвінського та русофіли виступали у згоді з польськими політичними силами у краї. Підтвердженням цьому було те, що Християнсько-суспільний союз на чолі з О. Барвінським не висував своїх кандидатів у депутати, а москвофільські кандидати Глібовицький, Король, о. Давидяк і о. Костецький зняли свої кандидатури. Як вважав К. Левицький, наслідком несолідарності українських партій виступали не лише кандидати у депутати від партійних угруповань, але також кандидатури «на власну руку» (самовисуванці) [62, с.575].

Ю. Романчук так висловлювався з цього приводу: «Сумно й соромно стає, коли поглянути на сегорічну акцію Русинів. Поминувши стоячих на іншому національним ґрунті москвофілів чи «руських» старого і нового курсу кандидують в тім самім окрузі виборчим не тільки побіч себе але й против себе, як офіційальні кандидати своїх партій, національні демократи, радикали, соціальні демократи та ще й кандидати на власну руку. Не дивниця, що се заохочує й Поляків і додає їм смілости посягати за руськими мандатами. З того ж виходить найперше деструкція і деморалізація серед нашого народу а відтак і можливість в однім або другім случаю вибору не народного посла.

Як і раніше однією із найбільш поширених форм виборчої агітації у передвиборчій кампанії галицьких українців було скликання віч, на яких висувалися кандидатури майбутніх депутатів. Часто ці віча закінчувалися сутичками. Наприклад, 5 червня 1911 р. в Комарно проходило віче, на яке з'їхалося кілька тисяч населення. По даному округу балотувалися кандидати в депутати як від українців, так і від поляків. Віче почалося спокійно та

незабаром з'явилися прихильники польського кандидата і спровокували сутичку, однак жандармерія не втрутилася. Такі повідомлення газета «Діло» друкувала у рубриці «виборчі розбої».

Не сприяли збільшенню кількості українського представництва від Галичини у австрійському парламенті і зловживання з боку поляків. Уже з перших днів цієї кампанії на території Галичини зі сторони польських органів влади у краї здійснювалося багато протиправних дій, що мали на меті дискредитувати українських кандидатів у депутати до австрійського парламенту. Підтвердженням цьому є цитата у статті «З поля виборів», яка була надрукована у газеті «Діло»: «те, що діється нині в Галичині проти українських кандидатів, переходить уяву галицького виборця...зі всіх околиць надходять вісті про безprawства. До сіл привозять комісари печатки, готові картки, а навіть агітаторів для польських кандидатів. Опозиційних виборців усувають зі складу комісій. Наших академіків арештовують. І се зветься: вільні вибори» [8, с.15].

Кількість зловживань виборів 1911 р. перевершила попередні. В округах роздавались бюлетені, вже заповнені на ім'я польського кандидата. Силою відбиралися бюлетені з ім'ям українського кандидата і натомість роздавали бюлетені з польською кандидатурою. Для збільшення голосів в число виборців записували неповнолітніх, злочинців, неіснуючих осіб і навіть давно померлих. Поляки, маючи в руках політичну владу і економічну силу, могли різними засобами впливати на виборців. Погроза старости позбавити заробітку, не продати дров, не наділити пасовища, залякування податковим інспектором, страх перед польським судом змушували населення віддавати голоси за польського кандидата.

З виборами 1911 р. пов'язана «Дрогобицька трагедія» - в день виборів у Дрогобичі (19 червня 1911 р.), «військова асистенція», що мала дбати «про порядок» у виборах, під час дрібної сутички з юрбою місцевих людей відкрила проти них вогонь: було убито 28 і більше 100 поранено. Нікого не притягнули до відповідальності.

Вибори у Східній Галичині і до 1911 р. проходили із зловживаннями польської влади краю та сутичками. Наприклад, вибори до австрійського парламенту 1895-1897 рр. за час губернаторства Бадені називали «кривавими виборами». 1897 р. під час «втихомирення виборців» було вбито 8, поранено 50 і заарештовано близько 1 тис. чоловік

До жителів с. Горуцького, які виступали проти махінацій парламентських виборів у 1907 р. також була застосована зброя і вбито декількох селян [91, с.203].

В результаті виборчої кампанії 19 червня 1911 р. на території Галичини українці вибороли 26 місць у парламенті. З УНДП – 18: В. Будзиновський, С. Дністрянський, С. Голубович, О. Колесса, Є. Левицький, К. Левицький, Л. Левицький, Т. Окуневський, Є. Олесницький, С. Онишкевич, М. Петрицький, Є. Петрушевич, Ю. Романчук, В. Сінгалевич, Т. Старух, Л. Цегельський, Г. Цеглинський і Й. Фолис; із радикальної партії: Л. Бачинський, М. Лагодинський, П. Лаврук, В. Стефаник, К. Трильовський; із соціально-демократичної партії: С. Вітик; із москвофільського табору: Д. Марків, В. Курилович [62, с.574].

Результати виборів 1911 р. засвідчили, що москвофільські кандидати не знаходили підтримки серед населення Галичини: вони отримали лише 7,6% усієї кількості мандатів, які належали українцям Східної Галичини. Одночасно вибори 1911 р. продемонстрували зміцнення національної демократії в краї, яка здобула 70% від загальної кількості мандатів, тоді як в 1907 р. – 63%.

Одним із перших питань, яке виносили українські послы на розгляд австрійського парламенту стали «Дрогобицькі вибори». Соціал-демократичні депутати вимагали від уряду організувати розслідування подій у Дрогобичі, притягти до відповідальності осіб, за розпорядженням яких солдати стріляли у беззбройне населення. Міністр оборони у відповідь на це заявив у парламенті, що жандарми і солдати не винні. Проте події в Дрогобичі набули такого широкого розголосу, що австрійський парламент змушений був прийняти рішення про розслідування цих подій.

У ході розслідування дрогобицьких кривавих виборів в австрійському парламенті було викрито численні зловживання, які чинили влада на користь провладного кандидата. Наприклад, у списки були занесені виборців по декілька разів, виявлено сім'ї, де кількість «виборців» становила 68 чоловік.

Вибори у Дрогобичі показали, що влада у Галичині не здатна зберігати свій вплив без застосування насильства у його крайній збройній формі.

Напружені відносини з поляками, нестабільна міжнародна ситуація вимагали консолідації українських сил у австрійському парламенті у боротьбі за національні права та свободи. Тому на початку XII парламентської каденції (1911 р.) усі три українські політичні сили (Клуб Руський (націонал-демократи – 18), Буковинський парламентський клуб (5) та радикали (5)) утворили спільну організацію Український союз. Головою Українського союзу став К. Левицький, заступниками М. Василько, Т. Окуневський та М. Лагодинський, секретарем – Є. Левицький [62, с.576].

19 липня 1911 р. Український союз в обнародуваній програмі визначив своїми цілями захист громадян від перевищення повноважень властей, захист конституції та заснованих на ній прав власності і свободи, виборчу реформу; національну автономію у Східній Галичині і Північній Буковині; забезпечення культурної автономії та видання закону про мови; поліпшення умов життя усіх верств населення в Галичині і на Буковині; скорочення терміну військової служби; заснування українського університету.

Українські політичні сили входили до союзу як незалежні організації. Об'єднання усіх українських депутатів австрійського парламенту у єдину організацію у XII парламентській каденції відіграло важливе значення щодо вирішення таких важливих питань як виборча реформа до Галицького крайового сейму та питання українського університету у Львові/

З приводу створення Українського союзу один з його членів зазначав, що «утворення одноцільного клубу українських опозиційних послів у Відні – це перший постулат наших парламентарних політиків. Один за всіх, а всі за одного

– це повинно стати національним паролем всіх опозиційних українських партій, які однаково відповідальні перед майбутнім народом» [14].

Діяльність Українського парламентського союзу на чолі з К. Левицьким почалась із переговорів у Відні влітку 1911 р. між президіями польського та українського парламентських фракцій для пошуку компромісів щодо виборчої реформи до Галицького сейму. Також пізніші (осінні) наради не дали ніякого результату [62, с.581].

Українська парламентська фракція також проводила переговори із австрійським прем'єром П. Гаучем у жовтні 1911 р., які переконали українських депутатів, що уряд не піде назустріч їх домаганням, не бажаючи конфронтації з поляками. «Отся конференція, - стверджував К. Левицький, - переконала нас, що барон Гавч хоче нас присилувати до угоди з Поляками». Виступаючи в Державній Раді, К. Левицький різко засудив таку позицію австрійського уряду й задекларував перехід українського парламентського представництва у «виразну опозицію» проти австрійської політики, яка «замість рівноправності й рівнорядного заспокоєння домагань нашого народу відсилає нас до угоди з поляками(...) Ми бажаємо угоди українського народу з Австрією і аж цим шляхом буде створений терен для польсько-українського порозуміння. А коли поляки супроти наших домагань виставлять вимогу розширення крайової автономії, нам не залишається нічого іншого, як виставити наше давнє жадання поділу краю на часть українську і польську» [64, с.125].

Під тиском національних рухів в усіх частинах імперії уряд П. Гауча пішов у відставку; на його місці був сформований кабінет Карла Штірка.

З цього часу розпочалися регулярні консультації президії українського парламентського представництва, Польського кола та австрійського уряду з метою врегулювання польсько-українських суперечностей у Галичині. Головними питаннями для обговорення була виборча реформа до Галицького Крайового Сейму й заснування українського університету.

У 1914 -1916 рр. австрійський парламент не скликався

Робота рейхсрату відновилась на початку 1917 р. але якихось кардинальних рішень прийняти він уже не зміг.

Висновок до третього розділу

У кінці XIX ст. існуюче виборче право в Австро-Угорській монархії не забезпечувало справедливого (пропорційного) соціального і національного представництва в парламенті. У 1897 р. українці становили 13,2% населення, а у рейхсраті мали лише 9 з 353 послів, тобто менше, ніж 2,5% від загальної кількості. Причиною цього були не стільки недоліки виборчого права, а й зловживання державної адміністрації, яка перебувала в Галичині в руках поляків. До 1896 р. існували чотири виборчі курії. Першу виборчу курію становили великі землевласники. До другої належали представники торговельних і промислових палат. До третьої міської курії входили всі міщани, а до четвертої курії сільських громад – лише самостійні господарі, які платили значні податки. Після внесення змін у виборче законодавство у 1896 р. була впроваджена п'ята загальна курія, до якої увійшли ті верстви населення, які не були представлені в перших чотирьох зазначених куріях. В перших трьох куріях виборці безпосередньо вибирали послів, у 4-ій та 5-ій в два етапи, через виборщиків.

Активним виборчим правом наділялася кожна особа чоловічої статі, віком від 24 років і вище, яка мала австрійське громадянство та щонайменше річний ценз осілості. Пасивним виборчим правом були наділені особи чоловічої статі від 30 років і вище, які мали щонайменше 3 роки австрійського громадянства.

Дослідження виборчої кампанії 1907 р. та участь у ній українських політиків дозволяє глибше пізнати історичні процеси в Галичині, що перебувала тоді під владою Габсбурзької монархії, розкрити складність і суперечливість суспільно-політичних процесів в тогочасних умовах. Зміна виборчого законодавства у 1907 році, попри його недоліки, стала певним історичним досягненням політичної боротьби українців Галичини за свої національні права, адже давала можливість широким народним масам брати участь у виборах, здобувати досвід політичної боротьби. Все це зумовило вступ галицьких українців у новий етап національно-визвольних змагань.

Успішна чи неуспішна участь у виборах була не тільки індивідуальною перемогою чи поразкою кожного кандидата, але й мала також важливі системні причини. Для усіх груп, що брали участь у виборах (у тому числі й для українців) існували різні виборчі округи, відносно можливого успіху на виборах – тобто, ті в яких перемога їм була гарантована, ті, в яких можна було сумніватися і безнадійні. З 1907 р. з'явилися нові можливості відбирати кандидатів до виборів. З того часу на кожен виборчий округ на Сх. Галичині згідно новим виборчим правом, призначалися до 4 кандидатів від партії, з яких 2 були резервними і мали мізерні шанси потрапити в парламент. Розподіл кандидатів між відповідними округами, а також їх поділ на основних та резервних і був тим основним механізмом внутрішнього відбору і поділу кандидатур на потенційного депутата і потенційного – тільки кандидата. Ці процеси, що відбувалися в середині партій та виборчих комітетів ми можемо відтворити тільки на основі відповідних джерел.

ВИСНОВКИ

Таким чином, генеза виборчого права на західноукраїнських землях у ХІХ – на поч. ХХ ст. складається з декількох етапів: вибори до установчого рейхстагу (1848-1849 рр.; до розширеного рейхстагу – 60-х р.; до державної ради Ціслейтанії 1867-1918 рр. в міру розвитку правових основ австрійського парламентаризму, утвердження ідеї федералізму, демократизації виборчої системи росли масштаби представництва українського населення, розширювалося коло питань, які воно допомагало вирішувати в краї. Проведення виборчих кампаній сприяло формуванню національних політичних еліт краю, виробленню їх політичних програм, зміцненню зв'язку провінції із центром та іншими австрійськими землями.

Один із найважливіших етапів реформування законодавства про вибори в Австро-Угорській монархії припадає на початок 70-х років ХІХ ст., а саме - запровадження прямих виборів до Державної Ради та збільшення числа депутатських міст. Однак, у Законі «Про вибори» 1873 р. були і недоліки, зокрема, жінкам, незаможним громадянам та тим, хто мав судимість, виборчого права не надавали. Мінімальний майновий ценз для виборця встановлювався у розмірі 20 крон прямих податків на рік. Високим залишався і віковий ценз для виборців - 24 роки. Це означало, що більше половини населення Австрійської імперії усувалось від участі у виборах до Державної Ради. Отже, до реального народного представництва у парламенті, ще було далеко. У цей же час в державі вперше почала закладатись практика налагодження і підтримки певних зв'язків між виборцями і обраними ними депутатами.

Наступний етап генези виборчого права пов'язаний з посиленням кризових явищ в Австро-Угорській імперії, почав визрівати з кінця ХІХ - початку ХХ ст. Це було детерміновано цілою низкою різноманітних проблем і обставин. Найбільш вагомою, на наш погляд, серед них була проблема міжнаціональних та міжконфесійних відносин на території багатонаціональної Австро-Угорщини. Особливо гостро її можна побачити на прикладі міжетнічних конфліктів на території Галицького коронного краю та Буковини.

Згідно нового виборчого закону, прийнятого рейхсратом Австрії 26 січня 1907 р., куріальна система в Австро-Угорщині фактично була знищена (в Галичині її було залишено для виборів тільки крайового сейму). Вибори повинні були відбуватись на основі загального, прямого, рівного (між чоловіками) права при таємному голосуванні. Фактично, виборче право отримали усі громадяни держави чоловічої статі, які досягли на момент виборів 24 річного віку і при цьому не були позбавленими виборчих прав, не були військовослужбовцями та прожили не менше року в місці обрання. Право ж бути обраним належало тільки австрійським підданам, які досягли 30 річного вікуб.

Не зважаючи на недоліки виборчого законодавства Австро-Угорщини, процес еволюції виборчого права на західноукраїнських землях розпочався значно раніше, ніж в Російській імперії. У свою чергу, це частково пояснює причини такого високого рівня політичної культури її громадян. Багатонаціональна Австро-Угорщина намагалась упорядкувати систему вищих та крайових органів влади таким чином, щоб не тільки задовольнити інтереси пануючих верств населення, а і спробувати знайти оптимальний рецепт громадянської злагоди.

Аналіз генези виборчого права показує, що реформа здійснювалась поетапно. Для українського населення участь у виборах мало важливі наслідки. Розвиток інституту виборів на західноукраїнських землях, які входили до складу Австро-Угорщини відбувався не лише в боях за демократизацію, а й у боротьбі за визнання права українського народу на самобутність.

З'ясування специфіки генези виборчого права на західноукраїнських землях в історично насичений період у сер. XIX – на поч. XX ст. дасть змогу більш повно реконструювати розвиток теорії і практики українського державотворення загалом та врахувати набутий досвід у процесі розбудови сучасної української держави та громадянського суспільства.

Список використаних джерел

1. Андрухів І. О. Кость Левицький: сторінки життя / І. О. Андрухів. – Надвірна: ЗАТ «Надвірнянська друкарня, 2016. – 103 с.
2. Андрухів І. Українські правники у національному відродженні Галичини: 1848 – 1939 рр. / І. Андрухів, П. Арсенич. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2006. – 80 с.
3. Аркуша О. Галицький сейм Виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. – Львів: Світ, 2014. – 368 с.
4. Аркуша О., Мудрий М. Парламентська традиція галицьких українців: Галицький крайовий сейм (1861–1914) // Історія в школах України. – 2013. – №8. – С. 56–62.
5. Аркуша О. Проблема консолідації національно-політичних сил українського галицького суспільства у 90-х рр. XIX ст. // Молода нація: альманах. – 2009. – №3. – С. 198–212.
6. Аркуша О. Русофілство в Галичині в середині XIX – на початку XX століття: генеза, етапи розвитку, світогляд // О. Аркуша, М. Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2010. – Вип. 34. – С. 77–89.
7. Баран А. В. Виборча кампанія у Галичині до австрійського парламенту у 1907 р.: перебіг та результати // А. В. Баран. – Митна справа. Науково-аналітичний журнал. – Національний університет «Одеська юридична академія». - №4(82). – Част.1. – Кн.1 липень-серпень 2012 р. – С.9-19.
8. Баран А. В. Виборча реформа в Австро-Угорській монархії 1907 р. і роль українських депутатів у її проведенні // А. В. Баран. – Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. Збірник наукових праць. – №3. – 2012. – С. 3-12.
9. Баран А. В. Боротьба українських депутатів австрійського парламенту за впровадження української мови в діяльності освітніх, адміністративних та судових інституцій Габсбурзької монархії (1848–1918 рр.) // А. В. Баран. – Актуальні проблеми правознавства. Науковий збірник ЮФ ТНЕУ. – Тернопіль: Вектор, 2013. – С. 11–22 .

10. Баран А. В. Виборча кампанія у Галичині до австрійського парламенту у 1907 р.: перебіг та результати // А. В. Баран. – Митна справа №4 (82), 2012, ч.2, Кн.1. – С. 53–59.
11. Баран А. В. Русинська (українська) репрезентація у парламенті Габсбурзької монархії у 1848–1849 рр.) // Матеріали X Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Розвиток України в ХХІ столітті: економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та правові проблеми» (10.06.11) // Режим доступу: www.iconf.org.ua
12. Баран А. В. Тимотей Старух – посол австрійського рейхсрату: ретроспективний погляд на деякі сторінки життя та громадсько-політичної діяльності // А. В. Баран // Актуальні проблеми правознавства. Науковий збірник ЮФ ТНЕУ. – Тернопіль, 2011. – С.9–20.
13. Баран А. В. Виборче законодавство Австрійської (Австро-Угорської) монархії 1848-1918 р. // А. В. Баран // Юридичний науковий електронний журнал. – 2014. – № 4. С.54-57 / [Електронний ресурс] режим доступу: www.lsej.org.ua
14. Баран А. В. Реалізація законодавства Австро-Угорщини щодо загального виборчого права в Східній Галичині на поч. ХХ ст. // А. В. Баран // Актуальні проблеми правознавства. – 2017. Випуск 3. – С.10-14.
15. Барвінський О. Спомини з мого життя / О. Барвінський / упор. А. Шацька, О. Федорук. – К.: Смолоскип, 2004. – 528 с.
16. Бойко О.Д. Історія України. Посібник, вид. 2-ге доповнене. / О. Д. Бойко. – Київ, Видавничий центр «Академія», 2015. – 656 с.
17. Василик І. Б. Кость Левицький: від адвоката до прем'єра ЗУНР : монографія / І. Б. Василик. – Київ : Експрес-Поліграф, 2012. – 175 с.
18. Великий енциклопедичний юридичний словник: А – Я / За ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: Юридична думка, 2007. – 990 с.
19. Верига В. І. Нариси з історії України: (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.) / В. І. Верига. – Львів: Світ, 1996. – 446 с.

20. Верстюк В. Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодні : хронологічний довідник / В. Ф. Верстюк, О. М. Дзюба, В. Ф. Репринцев. – К. : Наукова думка, 1995. – 687 с.
21. Власова О. Державотворча діяльність Костя Левицького / Власова О. // Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2011. – №5–6. – С. 226–230.
22. Возьний В. Правова концепція С. Дністрянського / В. Возьний // Право України. – 1999. – № 6. – С. 67–72.
23. Вол Б. Д. Україна у складі Австро-Угорської та Російської імперії (кінець XVIII – 1917 р.) / Б. Д. Вол, Я. Й. Малик, В. А. Савинець. – Львів: Ред.-вид. відділ ЛНУ, 1994. – 112 с.
24. Воляник С. Берестейський Договір 9-ІІ-1918 / С. Воляник. – Клівленд: Накладом Автора, 1997. – 209 с.
25. Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців (1772–1880) / В. Гнатюк. – Відень: накладом «Союз визволення України», 1916. – 65 с.
26. Голубець Микола. Велика історія України від найдавніших часів. – Т. II. — Київ: Глобус, 1993. – 400 с .
27. Гончаренко В. Законодавчі органи Австро-Угорської монархії під час перебування в її складі західноукраїнських земель / В. Гончаренко // Вісник Академії правових наук України. – 2015. – №4(43). – С. 45–53.
28. Гончарук Т. З історії виборчого руху галицьких українців на рубежі XIX –XX ст. / Т. Гончарук // Нова політика. – 1998. – №1. – С. 26–34.
29. Гриб Н. Австрійська конституція 1848 р.: політико-правові передумови прийняття, структура та основні положення / Н. Гриб // Вісник Львівського ун-ту. Серія юридична, 2012. – Випуск 56. – С. 92–102.
30. Гриб Н. Правове регулювання основних прав громадян за австрійською Конституцією 1867 р. / Н. Гриб. // Вісник Львівського університету. Серія «Юридична». – 2011. – № 54. – С. 53–54.
31. Гуцал П. Посол у Відні / П. Гуцал // Тернопілля' 96. Регіональний річник, 1996. – С. 56–57.

32. Гуцал П. З. Українські правники Тернопільського краю: біографічний довідник / П. З. Гуцал. – Тернопіль: Видавничий відділ ТНПУ, 2008. – 192 с.
33. Гуцуляк М. Перший листопад 1918 року на Західніх Землях України. Зі спогадами і життєписами членів комітету виконавців листопадового чину / М. Гуцуляк. – Накладом Комітету Виконавців Листопадового Чину. – Нью-Йорк, Ванкувер, – 1999. – 407 с.
34. Дейвіс Норман. Боже ігрище: історія Польщі / Норман Дейвіс: пер. з англ. Петро Таращук. – К.: «Основи», 2008. – 1079 с.
35. Демкович-Добрянський М. Потоцький і Бобжинський. Цісарські намісники Галичини 1903–1913 / М. Демкович-Добрянський. – Рим: Український Католицький університет св. Климента Папи, т. 59, 1997. – 132 с.
36. Демкович-Добрянський М. Українсько-польські стосунки в ХІХ ст. / М. Демкович-Добрянський: передмови В. Янева. – Мюнхен: Логос, 1969. – 114 с.
37. Дмитрушко В. М. Парламентаризм в Україні другої половини ХІХ ст. – 1920 р.: історіографія: монографія / В. М. Дмитрушко, А. П. Коцур. – Київ-Чернівці: Книги-XXI, 2009. – 243 с.
38. Дністрянський С. Реформа виборчого права в Австрії / С. Дністрянський // Часопись правнича і економічна. – Львів, 1906. – Ч.6 – Т.9. – С. 34–55.
39. Древаль Ю. До питання про становлення українського парламентаризму (західноукраїнський досвід) / Ю. Древаль // Ефективність державного управління. – Збірник наукових праць. – 2008. – Вип. 14-15. – С. 197–202.
40. Заруба В. М. Історія держави і права України : навч. посібник / В. М. Заруба. – К. : Істина, 2006. – 416 с.
41. Захарченко П. П. Історія держави і права України : підручник / П. П. Захарченко. – К. : Атіка, 2004. – 368 с.
42. Єфремова Н. В. Проблеми реформування законодавства про вибори в Австро-Угорській імперії на території Галичини та Буковини / Н. В. Єфремова // Держава і право. – 2010. – Вип. 48. – С. 82–89.

43. Іванов В. М. Історія держави і права України : підручник./ В. М. Іванов. – К. : МАУП, 2007. – 552 с.
44. Іванов В. М. Історія держави і права України : навч. посібник / В. М. Іванов. – К. : Атіка, 2003. – 416 с.
45. Іванов В. М. Практикум з історії держави і права України : навч. посібник / В. М. Іванов. – К. : МАУП, 2006. – 724 с.
46. Іванов В. М. Історія держави і права України : навч. посібник/ В. М. Іванов. – К. : Атіка, 2007. – 728 с.
47. Історія держави і права України. Академічний курс : підручник : у 2-х т. / за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина. – К. : Ін Юре, 2000. – Т. 1. – 648 с.
48. Історія держави і права України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / за ред. В. Я. Тація., А. Й. Рогожина. – К. : Ін Юре, 2000. – Т. 2. – 580 с.
49. Історія держави і права України : підручник / за ред. А. С. Чайковського. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 512 с.
50. Історія українського права : курс лекцій / за ред. О. О.Шевченка. – К. : Олан, 2011. – 214 с.
51. Історія держави і права України: підручник: у 2 т.; за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. – Т.1. / кол. авторів: В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2016. – 656 с.
52. Кислий П. Становлення парламентаризму в Україні на тлі світового досвіду / П. Кислий, Ч. Вайз. – К.: Абрис, 2000. – 414 с.
53. Кондратюк С. В. Парламентський досвід українців Північної Буковини та Бессарабії у першій половині ХХ ст. / С. В. Кондратюк. – Науковий Вісник ЛьвДУВС. – 2009. – № 1. – С. 1–12.
54. Кондратюк С. В. Розвиток доктрини українського парламентаризму в Галичині у складі Австро-Угорщини / С. В. Кондратюк // Науковий Вісник ЛьвДУВС. – 2008. – № 2. – С. 70-80.
55. Кугутяк М.В. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / М. В. Кугутяк. – Івано-Франківськ: б.в., 1993. – 199 с.

56. Кузьминець О. Історія держави і права України / О. Кузьминець, В. Калиновський ; за ред. проф. Я. Ю. Кондратьєва. – Вид. 2-ге, допов. – К. : Україна, 2012. – 446 с.
57. Кульчицький В. С. Апарат управління Галичиною в складі Австро-Угорщини: навчальний посібник / В. С. Кульчицький, І. Й. Бойко, І. Ю. Настасяк, О. І. Мікула. – Львів: Тріада плюс, 2002. – 82 с.
58. Кульчицький В. С. Державний лад і право в Галичині (в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.) / В. С. Кульчицький. – Львів: В-во ЛДУ ім. І. Франка, 1965. – 67 с.
59. Кульчицький В. С. Про реформу виборчого закону до Галицького сейму на початку ХХ століття / В. С. Кульчицький // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів: ЛНУ ім. І. Франка. – 1971. – С. 28–31.
60. Кравчук М. В. Теорія держави і права (опорні конспекти): навч. посіб. для студ. Вищ. навч. закл. / М. В. Кравчук. – Вид. 3-є, переробл. й доповн. – Тернопіль.: ТНЕУ, 2016. – 524 с.
61. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848– 1914 рр. / К. Левицький. – Львів: накладом власним з друкарні оо. Василіан у Жовкві, 1926. – 736 с.
62. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914 - 1918: перша часть / К. Левицький. – Львів: [б. в.], 1929. – 285 с.
63. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914-1918: третя часть / К. Левицький. – Львів: [б. в.], 1930. – 776с.
64. Левицький К. Українські політики: Сильвети наших давніх послів і політичних діячів 1907– 1914 рр. / К. Левицький. – Львів: Діло, 1936. – 139 с.
65. Левицький К. Українські політики: Сильвети наших давніх послів і політичних діячів 1907–1914 рр. Друга частина / К. Левицький. – Львів: Діло, 1937. – 108 с.

66. Лозинський М. Автономія країв в австрійській конституції / М. Лозинський. – Львів: б.в., 1912. – 62 с.
67. Лозинський М. Галичина в життю України / М. Лозинський. – Відень: б.в., 1916. – 63 с.
68. Лозинський М. Утворення Українського коронного краю в Австрії. / М. Лозинський. – Львів: б.в., 1915. – 75 с.
69. Малик Я. Історія української державності / Я. Малик. Б. Вол, В. Чуприна. – Львів: Світ, 1995. – 248 с.
70. Мацькевич М.М. Становлення і розвиток ідеї українського державотворення в Галичині (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / М.М. Мацькевич. – К., 2003. – 15 с.
71. Мацькевич М. Галицький становий сейм та його роль в управлінні Галичиною / М. Мацькевич // Юриспруденція. Теорія і практика. – 2006. – № 9 (23). – С. 45–52.
72. Мацькевич М. Державно – правова структура Галичини у складі Австрії: концептуально – методологічні основи / М. Мацькевич // Юриспруденція: теорія і практика. – 2008. – №5 (43). – С. 35–43.
73. Мацькевич М. Конституційне виборче право в Галичині в складі Австрії / М. Мацькевич // Право України. – 1999. – № 3. – С. 92–98.
74. Мацькевич М. Конституційне законодавство Австро-Угорщини другої половини ХІХ ст. і правова платформа українського національного руху / М. Мацькевич // Право України. – 2009. – №5. – С.161–168.
75. Мацькевич М. Концепція української автономії у складі Австро-Угорської імперії, Польщі та Росії / М. Мацькевич // Юридична Україна. – 2009. – №3. – 76–80.
76. Мацькевич М. Національне державотворення в Галичині в другій половині 19 століття: до питання історії держави і права України// Юриспруденція: теорія і практика. – 2009. – № 1 (51). – С. 25–34.

77. Мацькевич М. Рецепція австрійської державно-правової культури в Галичині в 1771–1918 рр. / М. Мацькевич // Право України. – 2007. – №6. – С. 56–62.
78. Мудрий М. Виборчі кампанії до Галицького сейму: суспільство, політика та міжнаціональні взаємини (60–70 рр. 19 століття) / М. Мудрий // Республіканець. – 1995. – № 1–2. – С. 89–101.
79. Никифорак М. В. Державний лад і право на Буковині в 1774–1918 рр. / М. В. Никифорак. – Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича. – Чернівці: Рута, 2000. – 279 с.
80. Панич Н. Анексія Галичини Австрією та поширення австрійського права на її території / Н. Панич // Вісник ЛУ. Серія юридична. - 2006. - Вип. 43.
81. Петрів Р. Право Австрії та Східної Галичини / Р. Петрів // Право України. – № 6. – 2000. – С. 117–119.
82. Петрів Р. В. Австрійські, Австро-Угорські і Галицькі конституції (кінець XVIII– XIX ст.): для фахівців права, студ. і викладачів юрид. факультетів ВУЗів: пер. з нім. та пол. мов / Р. В. Петрів. – Відкритий міжнародн. ун-т розвитку людини «Україна». – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2005. – 84 с.
83. Плекан Ю. В. Перший досвід парламентаризму: українці-депутати Австрійського парламенту та Галицького крайового сейму (1848-1918): довідник / Юрій Плекан. – Івано-Франківськ: І.Я. Третяк, 2012. – 138 с.
84. Плекан Ю. Боротьба за реформу виборчого законодавства до австрійського парламенту та галицького сейму (кінець XIX - початок XX ст.): монографія / Ю. Плекан. – Івано-Франківськ: Видавець Третяк І.Я., 2008. – 204 с.
85. Плекан Ю. В. Реформа виборів до Галицького сейму на початку XX століття: протилежність позицій, спроби компромісу / Ю. В. Плекан // Науковий вісник Чернівецького державного університету. Серія Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці: «Рута», 2002. – Вип. 123–124. – С. 435–443.
86. Тищик Б.Й. Історія держави і права Австрії та Австро-Угорщини (X ст. – 1918 р.) : [навч. посібник] / Б.Й. Тищик – Львів, 2003. – 80с.

87. Уська У. Парламентська виборча реформа 1907 р. в Цислейтанії і проблема національного представництва / У. Уська // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич: «Коло», 2003. – Вип. VII. – С. 361–371.
88. Ухач В.З. Історія держави і права України. Навчальний посібник (конспекти лекцій) / В.З. Ухач. - Тернопіль: Вектор, 2015. – 378 с.
89. Хомко Л.В. Виборче право як інститут міського права в українських містах Австрійської (Австро-Угорської) та Російської імперій / Л.В. Хомко // Вісник Запорізького національного університету. – № 1 (II), 2015. – С. 30-35.
90. Хрестоматія з історії держави і права : навч. посібник / упоряд.: Чайковський А. С.(кер.) Копиленко О. Л., Кривоніс В. М. [та ін.]. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 656 с.
91. Хрестоматія з історії держави і права України: у 2-х т.: Навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / За ред. В.Д. Гончаренка. – Вид. 2-ге, переробл. і доп. Т.1: З найдавніших часів до початку ХХ ст. / уклад. В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький. – К.: Видавничий Дім «Ін. Юре», 2001. – 728 с.
92. Цюцюра Т. Б. Боротьба українців у віденському парламенті за загальне виборче право і національну автономію (зокрема в роках 1905–1907) / Т. Б. Цюцюра // Український історик. – Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен. – 1980. – Вип. 1–4 (65–68), рік XVII. – С. 23–44.
93. Цьольнер Е. Історія Австрії / Е. Цьольнер / Пер. з нім. Р. Дубасевич та ін. – Львів: Літопис, 2001. – 712 с.
94. Чуйко І. Євген Олесницький: сторінки життєпису: іст.-біогр. нарис / І. Чуйко. – Тернопіль: Принтер-інформ, 2015. – 206 с.
95. Яремчук В. Д. Забезпечення прав українців на національну освіту у державах, до складу яких входили етнічні українські землі Галичини, Буковини та Закарпаття (друга пол. XVIII – поч. ХХ ст.) / В. Д. Яремчук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2016. – Вип. 10. – С. 62–72.

96. Binder H. Galizien in Wien: Parteien, Wahlen, Fraktionen und Abgeordnete im Übergang zur Massenpolitik / Harald Binder. – Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2005. – 741 p.
97. Bobrzynskij M. Z moich pamietnikow, opracowal Adam Galos, wydanie drugie / M. Bobrzynskij. – Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolinskich, 2005, t.1 – 274 s., t.2 – 363 p.